

Ғалым Малдыбаев

An illustration of a woman with long dark hair, wearing a light-colored dress, sitting in a small boat on a dark, choppy sea. She is looking towards the viewer. The sky is dark and stormy, with horizontal bands of lighter blue and white clouds. A small, bright yellow sun or moon is visible in the upper right. The overall mood is dramatic and somber.

ҚЫРЫМ ҚЫЗЫ

ҒАЛЫМ МАЛДЫБАЕВ

ҚЫРЫМ ҚЫЗЫ

ӨЛЕҢМЕН ЖАЗЫЛҒАН РОМАН

„ГАЗЕТНЫЙ ДВОР“ ЖШС БАСПАСЫНДА ТЕРІЛДІ

ЖӘНЕ БАСЫЛДЫ. ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫ,

2022 Ж.

УДК 821.512.122-1
ББК 84 (5Қаз)-5
М17

ISBN 978-601-322-596-8

Ғалым Малдыбаев. Қырым қызы. Петропавл, 2022 ж.

Жиырманасыншы ғасырдың жиырманасыншы жылдарында қазақ жазба әдебиетіне тыңнан келіп қосылған жас Ғалым Малдыбаев поэзия әлеміне кең құлаш сермеді. Алғашқы жыр жолдары баспа бетін көрісімен есімі елге мәлім бола бастады. Ал, 1932-34 жылдар аралығында Қырымда дем алған ақын осы өңірге тараған аңыз-әңгіме негізінде «Қырым қызы» атты роман-поэма жазып, қазақ оқырманын дүр сілкіндірді.

«Қырым қызы» тағдырлы да, шиеленіс оқиғалы да, талантты шығарма. Ақын ұлт азаттығы мен теңдікті, достық пен махабаттың туын биікке көтере отырып, қазақ поэзиясының құдірет – күшін таныта алды. Кезінде мектеп оқулығынан орын алған шығарма, ақынның атын асқақтатып, беделін биіктете түсті.

Оқырман қауымға жол тартқан «Қырым қызының» жаңа басылымы әркімге рухани азық бола алады.

Бұл басылым ақынның туғанына 120 жыл толуына байланысты жарық көріп отыр.

АҚЫН ТУРАЛЫ АЛҒЫ СӨЗ

СӘБИТ МҰҚАНОВ

**Қазақстан Жазушылар одағының
мүшесі, қоғам қайраткері, академик**

Алғашқы сүрлеуін Сакен Сейфуллин Октябрь күндерінде салған қазақ совет әдебиетінің кадрлары тек советтік дәуірде ғана көбейді, солардың елеулілерінің бірі Ғалым Малдыбаев.

Сол кездегі өзге қаламдастары сияқты Ғалым да тек ақын емес, ол қоғам қайраткері де.

«Қайраткер» дейтініміз орыстың өткен ғасырдағы данышпан ақыны Н.А. Некрасов айтқандай Ғалым советтік социалистік дәуірдің әдебиеттік істерінен басқа да толып жатқан жүйелеріне ат салысты.

Мысалы, ол жиырмасыншы жылдар ішінде Ақмолада шыққан «Жаңа Арқа», Оралда шыққан «Қызыл Ту», Керекуде (Павлодар) шыққан «Колхоз», Баянда шыққан «Ленин жолы», Балқашта шыққан «Балқаш жұмысшысы» газеттерінің бірінен соң бірінде үздіксіз редактор болып қызмет атқарды. 28-ші жылы «Социалистік Қазақстанның» оңтүстік облыстарындағы тілшісі болды.

26-шы жылдан Коммунистік партия қатарына кіріп, барлық істерінде осы партияның идеясын жүзеге асырудан тайынған жоқ.

Ол қысқа өлең түрінде де, поэма түрінде де жазды. Солардың ішінде «Қырым қызы» сияқты әдебиет тарихынан орын алғандары аз емес.

Қоғамдық істерінің ішінде Ғалым қазақ совет әдебиетінің кадрларын өсіруге де елеулі еңбек сіңірді. Мысалы: Қызылжардағы шақтарында Есмағамбет Ысмайыловтың, Баянауылда - Дихан Әбіловтың, Оралда – Ғабдол Слановтың, Ақмолада – Сейітжан Омаровтың, тағы бірнеше жастардың әдебиетке келуіне себепкер болды.

Қазіргі Солтүстік Қазақстан, Көкшетау, Ақмола, Қарағанды,

Жезқазған бес облыс. Ол тұста бір-ақ облыс – Қарағанды облысы болатын. Орталығы Петропавл – Қызылжар қаласы.

Ол жылдарда бұл аймақтың мәдени орталығы да осы Қызылжар қаласы. Көркем әдебиеттің ең көрнекті сұңқарлары Мағжан, Сәбит,

Мәжит, Әбдірахман Айсарин, Ғалым Малдыбаев, Абдолла Сәдуақасов,

Жүсіп Алтайбаев облыстық газетте («Ленин туында»), баспада қызмет етіп жүріп көркем сөз көрігін суытқан емес-ті. Ғалым ұйымдастырған «Қарағанды қаламы» альманахының негізгі авторлары да осылар. Альманахтың инициаторы Ғалым еді.

Қарағандыға шығармашылық сапармен бара - жатқан Қызылжарда болған Бейімбет Майлинді, Москвада «Красный профессурада» оқып жүріп жазғы демалысқа келген Сәбит Мұқановты бірінші көруім, кездесуім Ғалымның үйінде болған еді. Ғалым мені екеуіне

де жайсаң мінезімен жақсылап таныстырды.

Би ағаң да, Сәбең де менің азын-аулақ жарияланған шағын-шағын шығармаларымды естеріне түсіріп, ағалық мейірбандық білдірді.

Көңілім көктегендей сезіндім.

Сәбит аға Ғалым ағаның талантын, ақындығын жоғары бағалайды.

Сол үшін де оның жоғарғы білімді болуын жөн көреді, қызметті қоя тұрып, оқып алуын қалады. Ғалым құп көріп, Сәбит облыс басшылары обкомның бірінші хатшысы Амосовпен, екінші хатшысы Садық Нұрпейісовпен сөйлесіп, Ғалымның Москваға баруын шешісіп берді. Сөйтіп, Ғалым сол жылдың күзінде Москваға коммунистік журналистер институтына оқуға кетті.

Біраз жылдардан, кейін кездескенімізде Зураштан перзент көре бастағанын айтып, ақ жанды ақын Ғалекең менен

сүйінші сұрағандай болған еді. Бұнысын тәңір де құптапты. Қазір Ғалымның сол сүйікті Зурашынан туған Ақбаян, Шашубай, Абай, Әлия, Алма, Алтай, Шәкірбай, Ғалия, Сәбит деген тоғыз толқын ұлдары мен қыздары бар. Бұларының бірі дәрігер, бірі журналист, бірі ғалым, бірі студент азаматтар-әке үмітінің жарық жұлдыздары. Облыстық «Ленин туы» газетінің 1992 жылғы 13 мамырдағы санында:

Атыңнан айналайын Ақбаяным
Ғалымның дәрігер қызы деп атанған!

Немесе:

Тағы да айналайын Шашубайым,
Келісті сен туған соң менің жәйім.

Жасынан папасының жолын қуған,

Балама жан-жүрегім тұрар дайын! – деген шумақтармен басталатын «Балаларыма-құлындарыма» деген арнау жыры барша балаларының сыр-сипатын көз алдыма мөлдіретеді.

Міне, Ғалым осындай жаны ізгі, ақылы алғыр, парасатты зергер ақын еді.

Менің ұстазым Ғалым Малдыбаев қазақ поэзиясының негізін қаласқан саңлақ ақын. Әсіресе, тарихи шындық шырындарын шырайлы өрнектеген жиырмасыншы жылдардың аяқ кезінде жазған «Қырым қызы» поэмасы қазақ поэзиясының эпикалық жанрында Сәбиттің «Сұлушашы» мен Иса Байзақовтың «Құралай сұлуымен» тетелес деп тануымыз керек. Ал, «Ақ келін» поэмасындағы: «Ақылына ай жүзіп, күн сүңгірген ару ана»- Ақ келін бейнесін тарихи мақтанышымыз етерлік бейне етіп сипаттаған. Ал, «Қажымұқан» поэмасында қазақ халқын дүниежүзіне паш еткен теңдессіз балуан Қажымұқан тұлғасы оқырман жанын сүйсіндіретін поэма.

Осы тәрізді, «Қорқыт батыр», «Сарыарқаға саяхат», «Шахтер» поэмалары да Ғалым ақынның бірегей өрнектенген туындылары.

МЫРЗАТАЙ СЕРФАЛИЕВ
Филология ғылымының докторы
Каз МУ-нің профессоры

Ғалекең таланттардың әдебиетке келуіне көп көмегін тигізген ұстаздық қызмет те атқарды. Сонау 30-жылдардың өзінде жас акындардың өлеңдерінен «Қызыл Баян» (1932), «Қарағанды келе жатқан Ғалым қаламы» (1933) атты жинақтарды құрастырып шығарды. Халқымызға танымал болып қалған талай акындар мен прозаиктер, ғалымдар Ғалекеңді ұстаз, аға тұтады. «Әдебиет әліппесін үйреткен Ғалекең» -дейді белгілі прозаик Зейтін Ақышев. Акындар Дихан Әбілев, Қалижан Бекхожин.

Ғалым Малдыбаевтың ағалық ақылын тындап, әдеби жолды біржола қалап алғандар.

1926 жылдан бері Ленин партиясының қатарында келе жатқан Ғалым ағаның адамгершілік қасиетінің өзі кімге болса да үлгі. Өмірлік жолдасы Зураш шешеймен екеуі он бала тәрбиелеп, ұядан ұшырып отыр. Ғалекең бұл күнде өзі дүниеге келген Солтүстік Қазақстан облысы, Сергеевка ауданының орталығы Сергеев қаласында тұрады. Жасының ұлғайғанына қарамастан, қолына қаламын алып, қарт жүрек түйген әсерлерді қағаз бетіне түсіріп қояды. Акын бір өлеңінде:

Мен де елімнің тынымсыз бір ұлымын,
Сол ел үшін бар тілегім ұғымым,
Көркейе бер, гүлдене бер әрдайым,
О, қадірлі менің алтын тұғырым!- деген еді.

Осы тілекті сол өзіне айтқанымыз мақұл болар.

Бұл 1937 жыл болатын. Ғалекеңнің Алматыда тұратынын еститінмін. Бір күні сабақтан үйге келсем, жүзі таныс, бірақ сақал-мұртын өсіріп жіберген бір орта жастағы кісі отыр екен, бейтаныс адамша сәлем бердім. Қолымды қысып тұрып: «Мұқаш-ау, шынында мені танымай тұрсың ғой», -деп бетімнен сүйді. Даусынан тани қалдым да, шынымды айттым, кірген бетте «бөтен біреу ме» деп күдіктенгенім рас еді.

Кешке қарай Ғалекең : « Жүр, Мұқаш, аздап бой жазып келейік», - деп, далаға ертіп шықты. Үй сыртында ағаш ішімен жүріп келеміз.

«Ал, енді мен саған осы жаққа қалайша келгенімнің себептерін айтайын», -деді Ғалым аға. – Өзің де байқап жүрген шығарсың, елімізде ауыр кезең басталды. Ел ішінде жаңа өмір салтына қарсы шыққан ағым бар деген желеумен, қазір « халық жауларын» іздестіру басталды. Қай жерде болмасын халқымыздың бетке ұстайтын белгілі азаматтарын шетінен ұстап, лақап жазамен соттап жатыр.Ең аяғы өзіміздің ауылдан да үш-төрт

«халық жауын» тауыпты дегенді естідім. Олардың бір-екеуін өзің де білесің, мектеп директоры Жандостың Сәдуақасын, ауылдағы колхоздың ұстасы Балғаранын Сейітқазысын ұстап алып кетіпті.

Осы «науқан» басталғалы Жазушылардың біразы ұсталды. Менің жақын жүретін досым, жерлесім Сәбит Мұқановты да тексеруге кірісе бастапты. Сол кісінің ақылымен мен осында уақытша жүре тұруға келген жағдайым бар. Ал, саған ескертерім, менің аты-жөнімді сұрағандарға, «білмеймін, әкемнің іш жақта тұратын нағашысы дей сал», -деді.

Сөйтіп, Қазақстанның белгілі жазушысы, жұртқа аңыз болған «Қырым қызы» поэмасының авторы, өзіміздің ағамыз Ғалым Малдыбаев «бейтаныс» нағашы боп жүре берді.

БАҚЫТ МҰСТАФИН

Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі

Асыл сөздің күдіреті қашанда бірден баурап, ақынға деген ілтифатыңды, бар ықыласыңды жарқыратып, жайып салады-ау!

Ақын Ғалым Малдыбаев тұратын Ленин ауылының көшесіне іліккенде-ақ сондай сезімге еріксіз бөленесіз. Қаламгердің күйлі жырлары көкірегіңізде сырлы пернелерді басқандай болады. Сол бір қадірлі жанға жеткенше асығарыңыз және анық.

....Жетпістің желісіне ат байласа да кәріліктің қоңыр отауына әлі кіре қоймаған ақын ағамыз есіктен кіргенімізде – ақ қабағы жадырап, күлімсіреп қарсы алды.

– Ә, «Ленин туы» амансындар ма? – дейді қуанышты көңілмен. Осы бір амандық-сәлемде өзгеше жылылық бар. Ия, «Ленин туы» Ғалекеңнің алтын босағасы іспетті. Ақынның алғашқы өлеңдерінен бастап, жаңада сиясы кепкен тың дүниеліктеріне дейін осы газеттің бетінде өз оқырмандарының жүрегіне жол тапты. Газет те, Ғалекең де жарты ғасырдан аса достас, сырлас.

- Біз ақынға жетпіс жылдық торқалы тойы қарсаңында газет оқушыларының көп құттықтау жолдайтынын айттық.

МҮТӘЛЛАП ҚАНҒОЖИН
Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі

Қазақтың көрнекті ақыны Ғалым Малдыбаевтың есімін бүкіл республикаға мәшһүр еткен - оның атақты «Қырым қызы» дастаны. Ақынның бұл шығармасы Мағжанның «Батыр Баяны», Сәкеннің «Көкшетауы», Сәбиттің «Сұлушашы» секілді поэмаларынан кейін іле жазылған ақындық жарыс нәтижесі іспетті болған. Бұл аталмыш дастан - қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылған біртуар туынды. «Қырым қызы» мазмұн-мәні, сюжет құрылымы, тіл көркемдігі, жалпы поэтикалық құндылығымен дараланды. Бұл шығармаға бұндай жоғары лепті бағаны жалғыз мен ғана беріп отырған жоқпын, менен бұрын да дүлдүл ақындар мен сарапшылар осы бағаға қол қойысқан. Менікі, сол ойларды бүгінгі ұрпаққа жеткізу.

ЗЕЙНОЛЛА ӘКІМЖАНОВ
Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, ақын

Сәбит Мұқановтың мына бір лебізіне ден қоялық: « 1922-1923-ші жылдардың деңгейінен бастап Шолпан Иманбаева, Жақан Сыздықов, Ғалым Малдыбаев, 1924-25 жылдардың деңгейінен бастап Қалмақан Әбдіқадіров, Асқар Тоқмағамбетов, 26-27 жылдардың деңгейінен бастап Ғабит Мүсірепов, Тайыр Жароков, Әбділда Тәжібаев, 1930 жылдардың деңгейінен бастап Ғали Орманов, Жұмағали Саин, Қасым Аманжолов, Әбу Сарсенбаев, тағы солардай шын мағынасындағы Жазушылар шықты» деп жазады ол «Өсу жолдарымыз» деген әйгілі кітабында.

Осындай алыптардың ізін басып, олармен бірге халық мұнын, халық қуанышын жырлап, шабыт туын көтерген ақын-Жазушылардың ортасында Ғалым Рахметұлы Малдыбаев болды.

Ақын шығармашылық өмірінде көркем әдебиеттің әр саласына араласып, туған әдебиетіміздің барша жанрының дамуына сеп тигізіп, ат салысқан. Атап айтқанда алғаш әдебиетке «қысқа өлеңдермен келген ол, поэма жанрын меңгере жүре, драмалық шығармалар жазып, сын-сықақ жанрының қазақ әдебиетінде дамуына қызмет еткен болатын. Қазақ әдебиетінің көгінде өмір

бойы жемісті еңбек еткен ақынның қаламынан біршама сүбелі туындылар «Қырым қызы», «Батыр туралы жыр», «Ак келін», «Шахтер», «Ана әңгімесі», «Қажымұқан», «Қошан қарттың әңгімесі», «Жиырма сегіз батыр», «Көрұғылы», «Қорқыт батыр», «Сарыарқаға саяхат» т.б. оқырман қауымнан лайықты бағасын алған. «Ғалым Малдыбаевтың қай поэмасын алсаңыз да, ерлікті, батырлықты, батылдықты шабыттана жырлайтыны рас.

Ол поэмалардың кейіпкерлері ары таза, сезімтал жандар болып келеді. Ақынның туындыларының қай-қайсысы да сюжеттік шығармаларға жатады, демек, автордың жүйелеп ұтар ситуациялары бар, шешім бар. Қайсыбір поэмаларын өлеңмен жазылған роман деуге де болатындай». [1.60б.]

Қазіргі тіл білімінде адамзат қауымының ғасырлар бойғы тіл арқылы дүние бейнесін тануға ұмтылған талабына келіп, шындық болмысты танудың белсенді формасы болып табылатын тілді тұтынушы, дүнинетаным өзегі – тілдік тұлғаны зерттеу проблемасы бой көтерді. Осы тектес жұмыстардың антропоэзектік бағытына сәйкес ұлттық мәдени құндылық ретіндегі ұлттық тілдік мұраны, ұлттық ділді, ұлттық психологияны терең меңгерген

Ғ.Малдыбаевтың тілдік тұлғасын зерттеу – ұлттық болмыс пен халықтың дүниетанымын тануда маңызы зор.

Ақын әдеби тіліміздің баюына, жетілуіне, соның ішінде көркем әдебиет тілінің, бейнелі тілдің өзіндік қолтаңбамен молығуына зор үлес қосты. Оның қаламынан ұлттың жанына жақын небір өлең-жырлар, поэмалар туды. Соның барлығына ұлттық тілдің көркемдік бояуы өшпеген, өзіне тән көркемдік мәнермен баяндалған күйге жетті.

Ақынның поэзиялық мұралары қазақ поэзиясындағы өзінше бір көркемдік әлемді қалыптастырған – үлкен бір белес.

Бұлайша бағалауымызға ақынның поэзиясының тілі, ондағы көріктеу құралдарының қолданылу ерекшеліктері негіз болады.

Суреткердің тілдік-мәдени құзіреті оның поэтикасынан көрінеді. Егер тілдік тұлғаның қаруы – сөз, жан-дүниесі – өз ұлтының, халқының аяулы перзенті бола алуы десек, ақын осы талаптардың қайсысына болсын толық жауап бере алатын, соған сай шебер қаламгер ретінде бағалаймыз. Оның қаламынан ұлттың жанына жақын небір өлең-жырлар мен поэмалар туды.

Қаламгер ақындығының бастау көзі – халықтық жыр-дастандар, хиссалар болды. Халықтық дәстүрлі поэзиялық қолданыстар ақын өлеңдерінің көркемдік негізін құрады десе де болады. Ақын өзінің поэмалары мен лирикалық өлеңдерінде қазақ халқының дәстүрлі сөз өрнектерін шеберлікпен пайдаланып отырған. Авторлық көркемдік ізденістер мен дәстүрлі қолданыстар жымдаса өріліп, ақын өлеңдерінің көркемдік бейнесін нығайтады.

ЖАҚСЫБАЙ САМРАТ **Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі.**

Халықтың рухы жаншылмаған XX ғасырдың басында Солтүстік Қазақстаннан дарын қуаты зор біршама өнер иелері шыққанын жақсы білеміз. Әсіресе, иісі қазаққа танымал ақын-Жазушылар, сазгерлер шоғыры үлкен еді. Ертеректегі Қожаберген жырау, Сегіз сері заманына бармай-ақ, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағыларды ғана санамалап өтер болсақ, Біржан сал, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Мағжан Жұмабаев, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов, Иван Шухов есімдері бар қазаққа етене таныс, Олардың еңбектері барлық халқымыздың жүрегіне жеткен.

Жерлестері олардың есімдерін орынды мақтаныш етеді. Әрине, мол сулы, құнарлы жер болмаса, шөлейт, ащылы, жерге тойымды көк шықпайтыны сияқты осынша дарабоз дарындарды берген өлкеде аса танылмаған есімдердің де көптігін аңғаруға болады.

Солардың бірі – ақын Ғалым Малдыбаев

ӘЛИЯ МАЛДЫБАЕВА
ҚР оқу ісінің құрметті қызметкері,
педагогикалық еңбектің ардагері.

«Қырым қызы» - сюжетті поэма. Оқиғаның басталуы, шегіне жетіп, шиеленесуі, кейін шешілуі - бәрі де классикалық шығармаға тән заңдылықпен өсіп-өрбіп отырады. Қай қаһарманның болса да кейпінде, сөзінде жасандылық жоқ, қайта олардың әрбір қылығының орындылығы, нанымдылығы оқушыны сүйсіндіріп отырады. Бұл – жоғарғы көркем туындыға бірден-бір тән қасиет.

«Қырым қызы» идеялық мазмұнының тереңдігі жағынан, сюжеттік құрылыс, поэтикалық шеберлігі жағынан қазақ әдебиетінің қорына үлкен үлес болып табылады.

Оның сюжеті қиыннан қиыстырылатыны да белгілі. Оқиғалары бірінен-бірі өрбіп, өніп, белгілі бір шегіне жеткен соң шешімін тауып, заңды аяқталып отырады. Басында белгілі азды-көпті оқиғадан басталып, кейін кең арналы дәриядай ұлғайып, жағасынан аса барып тынады. «Қырым қызы» өлеңмен жазылса да, жоғарыдағы аталған әдеби ұғымдарға толығымен жауап бере алады. Сондықтан, «Өлеңмен жазылған роман» деп атауға құқығымыз бар. Осы мақаланы жазудағы мақсатым: көзі жұмылғанша қолынан қаламы түспеген әкемнің атышулы осы шығармасына көкірегі ояу бүгінгі ұрпақтың назарын аудару еді.

Аяулы елім, маған қалам алдырған
Ұлым, қызым келешек жас балдырған,
Бәйтеректің басындағы ұядай
Ескерткішім осы менің қалдырған, -деп өзі
айтпақшы,

«Қырым қызы» нағыз «қалдырғаны» болып, елдің есінде жүрсе екен.

ЖАРАСБАЙ НҰРКАНОВ
Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі

ҒАЛЫМ АҒАЙ

...Тауысып бітіргенше төзім қалмай,
Оқыдым қызық кітап талай-талай.
Ең алғаш «Қырым қызын» жолықтырдым,
Мен сізді көрмей тұрып Ғалым ағай!

Мейірбан жүзіңізден көзімді алмай,
Бір сұрақ қойсам деуші ем, сізге қалай?
Ерінбей бізді де сіз тыңдадыңыз,
Жасы үлкен, кішіпейіл Ғалым-ағай!

Домбыра екі шекті қу қарағай,
Шертеді ұл мен қызың әлі талай.
Есілдің екі бетін аралап жүр,
Артыңда қалған сөзің Ғалым ағай!...

باستف و تن و مرد و
لعمري جرات هم رنگ
بلکه از جنب نه رنگ
ایلا در آفتاب و رنگ
نه که امامت ای قاسم!

فخری، سر لای، خانقا
ده نوبت، هم ای ای ای
چشمه دم آب عمارت بنا بسا
توسعه و تن هم جار سا
ده نوبت، برب، (تلاش) رت!

دارینجا با ستیقا، و نه ی
به تفکله ازاله بر گره ی
و کما نتر شست کوله گنه ی
چیز کتر موقوفه ناله هم در نه ی

Қара теңіз

I

Қырымға дүниеде жер жете ме,
Өзге тау көңілді ондай тербете ме,
Қырымның тауы, гүлі сыр шертпесе
Көзден жас, көкіректен шер кетер ме?

Барғанда Пушкин ақын сарайына,
Көз салсам теңіз, тау-тас маңайыма.
Теңізбен тербетіліп Арзы қыз тұр,
Назданып ғашығындай жаз айына.

Арзы жас бір жетім қыз Қырымдағы,
Жасынан ашылмаған оның бағы.
Әкесін бір жасында оққа ұшырып,
Сұм тағдыр шырылдатқан бейшараны.

Шешесі балық қақтап, су сақтаған,
Болмаған ешкі-лақтан сыбырлағы,
Үсті шым, жан-жағы жер, тіреуі тас,
Күн түспес қараңғы үңгір үй тұрағы.

Арзының әкесінің аты Таһир
Жасынан қара табан жалшы пақыр.
Қазанның шаһарынан келген жалғыз
Ағайын ілікте жоқ жаны ашыр.

Күн көріп жер басудың қамын ойлап,
Көпеске құл болумен жаны жасыр.
Арзы осы кезде бір жасар қыз
Аяғын басып жүрген апыл-тапыл.

Мейірімді анасының аты Зейнеп,
Денесін топырақтай басқан бейнет.
Кір жуып, тақтай сүртіп жүрсе дағы
Адам жоқ есіркеген «нашар ғой» деп.

Атанып ханымдарға «жалшы қатын»
Сүйретіп жыртық көйлек шабатасын.
Көпестің есігінде жүрді Зейнеп,
Зайғы ғып сұр өмірге қымбат жасын.

«Құл, күннің» еңбегін жеп тоятұғын,
Ғазиз бай Месқорда үнем тұратұғын.
Түркия, Иран менен Шам, Мекеге,
Саудамен мырзалары шығатұғын.

Осылай бір сыпыра жылдар өтті,
Еңбегін байға беріп жапа шекті.
Үстіне қақалғанның жұдырық боп
Бір күні сарайды ұры бұзып кетті.

Сомасын миллионның түгел алып,
Көпесті бір-ақ банкрот қылып кетті.
«Бір емес тағы сені шабамыз!» деп,
Айқын қып маңдайшаға сызып кетті.

Аузынан бұрқыраған жалын лебі,
Ғазиздің бірсыпыра саудагері.
Тай-тай қып кездеме, шай, темекі артып
Базарға керуенмен кетіп еді.

Ғазиздің бұл тасқынын көрген жұрттар,
«Қырымда алдыңғы бай осы» деді.
«Аққан суға бір тосу» деген рас
Дәулеті шайқалатын келді кезі.

Оянды ұйқысынан Таһир малай,
«Уһ!» - деді, жүк көтеріп тұрған жандай.
Пысылдап ұйықтап жатқан Арзы бала
Шырылдап жылап тұрды әлде қалай.

Зейнеп те түнде көрген түстен шошып,
Дей берді – «сақта алла, сақта алла-ай!»
Далаға шыға келсе Таһир сорлы
Болыпты тас-талқан қымбат сарай.

Сол жерде Таһир тұрып ой ойлайды,
Салбырап төмен қарап көп ойлайды.
Ғазиздің қаны қара адам еді
Бұл мені құртады деп ойлайды.

Қымсетсе малайлардан көруші еді,
Бұл істі менен көрер деп ойлайды.
Беруге іле хабар жүрексініп
Әуелі Зейнепке кеп баяндайды.

کہ رنہ نہ ی گزنگہ
 خور مار نہ ی گزنگہ
 گزنگہ کا لام ی گزنگہ
 گزنگہ نے شب ہل گزنگہ

سو سے ماما مینہ ہارت!

ال، نہ گزنگہ، نہ گزنگہ؟
 میرا میں کوئی نہ گزنگہ
 گزنگہ با گزنگہ گزنگہ
 گزنگہ بہ رنہ گزنگہ

نہ نہ وہ فالسہ ولہ سی حات

✕✕
 وندا الہی فارہ سوہل دی

اما لایہ فوسا قزنگہ لہی
 دوبرا، لایہ ساق کوئی گزی
 نوہ رنہ سے جہ جیل دی

گزنگہ - دہ دی - فالسہ اس!

— ول بولہای! — وہ بولہای

وہ بولہای انا دہ

شیر... ہتھی داو سم جلاکے

جہ بولہای جلاکے

جانتی جاہیز جلاکے

- «Ау Зейнеп! Құдай ұрды, құдай ұрды».
- «Не болды?» - деп Зейнеп ұшып тұрды.
- Сарайды ұры бұзып, тонап кеткен
Қашалық күн көрерміз біреу құрлы.

- Кетелік түн жамылып Қазан жаққа,
Бөгелсек ұшырармыз зор апатқа.
«Ит үред, керуен көшед» көпес қалад
Тахирым, мен қорқамын енді жатпа.

- Жауыз бай оңдырама енді бізді,
Қайтемін айтамыз ба, көре ме өзі?
Қой қатын, қолымыз ақ, қашпайық біз
Айтайын көп кешікпей енді мұны.

Ілгері басқан аяқ кейін кетіп,
Жүрегі аттай тулап жұлқып, шертіп.
Ғазиздің есігін кеп тықылдатты
Қалшылдап тұла бойы дір-дір етіп.

- Бұл кім? – деп ар жағынан сылдыр қағып
Бұралып Биbihаным келді жетіп.
- Немене?
- Қалың шығын душар болды,
Сарайды қаракшылар бұзып кетіп.

- Не дейді? – деді Ғазиз, тұра ұмтылды,
- Сарайды ұры бұзды, ұры бұзды.
Деп жылап Биbihаным ойбай салып,
Долданып өзінің шашын өзі жұлды.

Қолына алтыатарын ала сала
Сарайға Ғазиз көпес тез жүгірді.
Бақырып «қайран мүлкім, дүнием» деп
Бұрқанып өз маңдайын өзі ұрды.

Қай дұшпан бұзды екен деп ашуланды,
Қан талап екі көзі оттай жанды.
Ұрлады дүниемді қандай доңыз,
Жау қайда, ішем қанды, ішем қанды! –

Деп күйіп, ызаланып жүрген кезде
Алдына Таһир жалшы келіп қалды.
«Ұрлықтың ішінде сен біргесін» деп
Жүректен алтыатармен басып салды.

Жазықсыз ұшып түсті жалшы Таһир,
Басына шын орнады заман ақыр.
Бір ұрттап жылы қанды алақанмен
Сенделіп жүре берді Ғазиз, батыл.

Мылтықтың дауысына Зейнеп келсе,
Алдында қан сорғалап Таһир жатыр.
Арзыны қолындағы тастай беріп
Дей берді:

- Сорлы Таһир, сорлы Таһир!..

- Мана мен қашайық деп айтып едім,
Қоймасын білгенмін ғой Ғазиз тегін.
Бай деген ардан аулақ ит емес пе,
Адамнан артық көрер дүниелерін.

Ақ еңбек, адал ниет былай қалып,
Қадады ақырында міне оғын.
Қан жұтқан қансыраған нашарлардың
Күн бар ма жауыздардан алар кегін.

Ыңырсып жатқан Таһир жауап қатты,
- Айтқаның келді, Зейнеп, Ғазиз атты.
Жылама, жасыңды тый, күніңді көр,
Арзы жан, Арзы жаным маған батты.

“ Қорғансыз құлынымды кім көреді
Көн өкпем...
тұрмыс саған қайғы артты...
Қаны ағып, сүйретіліп, иіскей беріп,
- Қош Арзы! Аман бол! – деп иек қақты.

II

Теңіздің жағасында тастан күрке,
Төбеден қатымыр тау басқан күрке.
Ішінде күңіренген екі жетім
Күн елткен көздерінің жасын ірке.

Су сақтап, балық қақтау кәсіптері,
Тұншыққан көк тұманға өмірлері.
«Аһ!» десем отты жалын шашырайды
«Әйбетер» тауымен тең жүрек шері.

Зейнептің Арзы жалғыз балапаны,
Жалғанда жалғыз Арзы атар таңы.
Балапан жоқшылықтан шырылдаса,
Шыққандай төбесінен Зейнеп жаны.

جاستف و تهن و مرد د،
ساعده ای برای تهن د،
بله ای جنب تهن د،
ایله دات اتاب و تهن د،

د تهن امان ایی د!

قوریلای، سرلای، تهن د،

د تهن د ایی ایی د،

جتمه د ب ساعده تهن د،

تهن د تهن د ج، تهن د،

د تهن د ب: « (تهن د تهن د) »

داریلای جاستف و تهن د،

ج تهن د ایی ایی د،

و کما تهن د تهن د،

ج تهن د تهن د تهن د،

تهن د تهن د تهن د،

ایوز قرا فایب تهن د،

سیر تهن د تهن د،

تهن د تهن د،

تهن د تهن د،

ایضا قش، د تهن د تهن د،

Нан қайда қос жетімге тоятұғын,
Үй қайда панасызға қонатұғын.
Жан қайда жабырқаған көңілін аулап,
Теңіздей терең ойды жоятұғын.

Ел қайда тас күркені көретұғын,
Жәрдем ғып қолдың ұшын беретұғын.
Ер қайда қайғылының қастарына, -
Жылында тым болмаса келетұғын.

Сорлыға сылдыраған тиын қайда?
Тамақсыз, тиынсызға бұйым қайда.
Жып-жинақ жұрт қатары жүрмек түгіл,
Жабатын денелерін киім қайда?

Ашықса жылы жұмсақ тамақ қайда,
Тамақсыз ашылатын қабақ қайда.
Бәрі де осылардың болмаған соң,
Арзы гүл бас көтеріп ойнақтай ма?

Шаң жұтып, тас кеміріп Арзы өсті,
Қарамай өсуіне қайық есті.
Панасыз анасына жәрдемші боп,
Теңізді ерсіл-қарсыл жайлап кешті.

Арзының өмірі тас, серігі тас,
Тастай боп берік өсті болмай лас.
Ақылды ағайынды шынар болды
«Таста өскен шынығады» деген рас.

Оралып он алтыға жасы келді,
Бұралып қынай буды қыпша белді.
Арзының атқан оғын әкеле алмас
Басқа қыз тырысқанмен тырна өңді.

Ақ жүзді, бота көзді, қара қасты,
Қыр мұрын, алма ерін, жібек шашты.
Қаз мойын, қаршыға төс, кептер иық,
Сабырлы, жарқын мінез, ықыласты.

Болса да қудан сұлу сырын ашпас,
Күлпара сыңғырлаған шолпы тақпас.
«Ер жеттім, қандай жігіт қырындар» деп
Байлардың қыздарындай ойлап жатпас.

Өйткені Арзы еңбекпен қайнап өсті,
Таста ойнап, тірлік үшін суды кешті.
Көбігін Қара теңіз шолпы қылып
Тулаған толқындарда қайық есті.

III

Қой көзді, қара торы, сұнғақ бойлы,
Иілген қоңыр қаздай сала мойны.
Қайтпайтын, қажымайтын мінезі бар,
Таудан зор, теңізден де терең ойлы.

Сөйлесе сөзінен нұр төгілгендей,
Күлгенде қызыл бидай себілгендей.
Қайғырса аспан жерге қирап түсіп,
Қуанса өлген өлік тірілгендей.

Жайдары жарқын көңіл, жалғыз сөзді,
Жатқа да, жақынға да бір мінезді.
Адамның ішкі сырын оймен біліп
Айырар тас ішінен алтын жезді.

Кәсібі ерте-кешті суды кешу,
Зымратып қаруланып қайық есу.
Ау құрып, қармақ салып «қаза» орнатып,
Балық ап сұр өмірде корек ету.

Жасы бар он сегіздің шамасында,
Өмірі өткен тау-тас арасында.
Мекені тастан қылған күнгірт күрке
Қырымның «Әйбетер» саласында.

Кеш жатып, ерте тұрып қыдырады,
Теңізді ерсіл-қарсыл сыдырады.
Балық пен балық болып суда жүзіп
Тамаққа шыбын жанды құл қылады.

Сыпайы сырлы мінез батыр жігіт
Кеш ұйықтап, кәсіп қылған ерте тұрып.
Мұстапа деген еді мұның аты
Теңізді кезетұғын аласұрып.

Мұстапа өмір бойы бейнет шеккен,
Жоқшылық жас басынан еңіреткен.
Анасын жесір қалған асырап ол
Теңізден балық аулап, кәсіп еткен.

Ол күнде балықшы ауын салатұғын,
Өзіне жетерлік пұл табатұғын.
Бірақ та өкіметтің қанаушысы
«Салық» деп көбін тартып алатұғын.

Мұстапа көптің бірі зәбір көрген,
Ошаған жоқтық шіркін бұған ерген.
Алды жар, арты тұйық меңіреу тұрмыс,
Кигізген жас балаға отты жүген.

Кім мықты, байлар мықты ол қоғамда,
Нашарлар құл болыпты мықтыларға.
Болғанда қоғам дауыл бұрқыраған,
Мұстапа қаңбақ болып түскен орға.

Көршісі Мұстапаның Арзы, Зейнеп,
Бір жүріп, бірге тұрып, етер еңбек.
Киіктің лағындай екі жасты
Мылжиған екі кемпір қылады ермек.

Болса да түсі басқа, тұрмыс бірге,
Екі жас бұлбұл құстай өскен гүлде.
Таршылық аз дүниеден көрсе дағы,
Керіскен жерлері жоқ шайпау тілге.

Бірі аға, бірі туған қарындастай,
Бірі айтса бірі көнер қарсыласпай.
Біреуі қуанғанда біреуі ортақ,
Жаттарға келе жатыр сырын шашпай.

Өлшеусіз жақын болды өсе келе,
Өрісі терең теңіз, неге деме?
Тұрмыстың толқынына жүрек жалғар
Қырымның қызыл гүлі секілдене.

Көрген жоқ бірақ әлі перне басып,
Жұмысқа жүр демесең ақылдасып.
Заңына табиғаттың кім көнбейді
Айтпайды бір-біріне сырын ашып.

Балықты бірге жүріп аулағанмен,
Сүзгіге балықтарды айдағанмен,
Жалаңаш-жалпы жүріп су ішінде
Теңселген аудың бауын байлағанмен.

Оңаша талай-талай жүргенменен,
Сықылдап көзді ойнатып күлгенменен.
Жалғыз тіл жастық жағынан қатқан емес
Мақсатын махаббаттың білгенменен.

Жалғыз-ақ көздерінде болды жұмбақ,
Деп тұрған: «Мен де сені сүйемін-ақ»
Жұмбақты іштерінен шешсе дағы
Айтуға ауызба-ауыз қиынырақ.

Күн келді жұмбақтарын шешетұғын,
Таласып «мен сендікпін» десетұғын.
Түйілген жүректегі нәзік сырдың
Алмаспен жібек бауын кесетұғын.

Ялта 1930 ж.

81-30

Ялта.

Туғанда ер басына қараңғы түн,
Жан қияр тар көпірде жолдасы шын.
Сырты дос, іші дәмсіз боямалар
Сұрайды сырттан көнек, көмек тұрсын.

IV

Арзы қыз ауға шықты қайық мініп,
Көк толқын қарсыласты етек түріп.
Қайықты найза бойы көтеріп ап,
Тастады төмен қарай сылқ еткізіп.

Алысып кете берді балғын бала,
Теңізде ноқаттай-ақ жалғыз қара.
«Мен дағы ауларымды көрейін» - деп
Теңізге түсе қалды Мұстапа да.

Асқақтап асау толқын алас ұрды,
Есалаң ессіз күшті толқын жынды.
Қақпалап, қақпақылдап жел қайықты
Үйіріп екпінімен мазақ қылды.

Ақ көбік аспанға атқан араласып,
Арнасына түсер емес мауқын басып.
Көк толқын сатыр-сұтыр жатты тулап.
Желкесінен бірін-бірі тартып басып.

Күркіреп қап-қара бұлт теңіз бетін,
Басады албастыдай емін-еркін.
Дәу пері дауыл оған дабыл қағад,
Дегендей терең теңіз желпін! Желпін!

Дауылдан кетті ықтап барлық балық,
«Жан сауға, тәуекел» деп төмен ағып
Судағы серке сандар сенделгенде
Арзы қыз ақ үйректей шыдар неғып.

Қарысты қос білегі есе-есе,
Қасқая соқты толқын кесе-кесе.
Қырылған талай адам тұйықталып,
Ірім тас қуысы әлденеше.

Жан сауға ақырында қылмақ болды
Қайтуға қайық есті оңды-солды.
Бір қырын айдағанда қос қалақпен
Лықылдап қайық іші суға толды.

Торықты Арзы бала төкті жасты,
Шынымен кетем бе деп жанталасты.
Бір есіп, бір су төгіп күшін жиып,
Алысып толқындармен қаруласты.

Толқындар, мен ермегің емес деді.
«Ер болсаң меніменен егес» деді.
Қайықтан қайран мүлде болмаған соң
Сұлудың көзіне өлім елестеді.

Күш кетті, қайық есіп әлсіретті,
Айқайлап: кеттім-кеттім! Жәрдем!» деді.
Даусын қырдағылар есту қайда
Асусыз тауға қарай аға берді.

Жел қайық толқын айдап кетті ағып,
Ішінде Арзы отыр естен танып.
Иірімге бара қалса өлім дайын
Алды тау, өте ала ма бұзып-жарып.

Өлімнің таяғанын білген байғұс,
Қысылды киім шешіп, от боп жанып.
Мойнына ажал жылан оралған соң
Зарланды барлық күшін жиып алып.

«Сорлы анам бұл жайымды біле ме екен,
Даусымды құлағына іле ме екен.
Айрылған ботасынан боз інгендей
Теңіздің жағасында жүре ме екен.

Сүйгенім Мұстапа ол қайда екен,
Қолымнан тартып неге алмайды екен.
Бірге өскен бір ұяда балапан ек,
Шығаршы бұл қатерден аман-есен.

Сеніп ем жасымнан-ақ қол күшіме,
Шыбын жан мұрынымның келді ұшына.
Қайдасың, ау Мұстапа, ау Мұстапа!
Зар болдым жәрдеміңе, қол үшіңе.

Көре алмай бірінді де өткенім бе,
Сұм ажал су бетінде жеткенің бе,
Ақ тәнім балықтарға азық болып,
Шынымен су түбіне кеткенім бе.

Қайдасың, сорлы апа, сорлы апа,
Тұрмыстан құрсау түсіп көрдің жапа.
Апамды шырылдатпай қолыңды бер
Тезірек кел Мұстапа! Кел Мұстапа!»

V

Мұстапа ертеменен қырға шығып,
Демалды киімінің суын сығып.
Хабарын қарындастың естіген соң
Жағаны кезе берді зыр жүгіріп.

Сап етті құлағына ащы айқай...
Төтелеп о да ұмтылды жаны қалмай.
Көзі шалды су ішінен бір ноқатты
Қайықпен түсе қалды шыдай алмай.

Алысып толқынменен ноқат құды!
Өлімге Арзы үшін белін буды.
«Жар үшін жардан құлар» деген рас,
Құлаштап қара жердей асау суды.

Толқындар көшкен бұлттай түйдектеліп
Қайықты қақ маңдайға ұрды келіп.
Бөрідей бұрқыратып қар боратқан.
Жан-жақтан шатырлатып бермеді ерік.

Тығылып жан алқымға арпалысып,
Дем алып екі иықтан күйіп-пісіп.
«Қарманған қарап қалмас» дегендейін
Арзының қайығына келді ұшып.

Келгенде арқан бойы Арзы біліп,
Тіл қатпай қалды қатып дымы құрып.
«Ал мені!» деп ұмтыла берген кезде.
Әкетті қаңбақтай қып толқын жұлып.

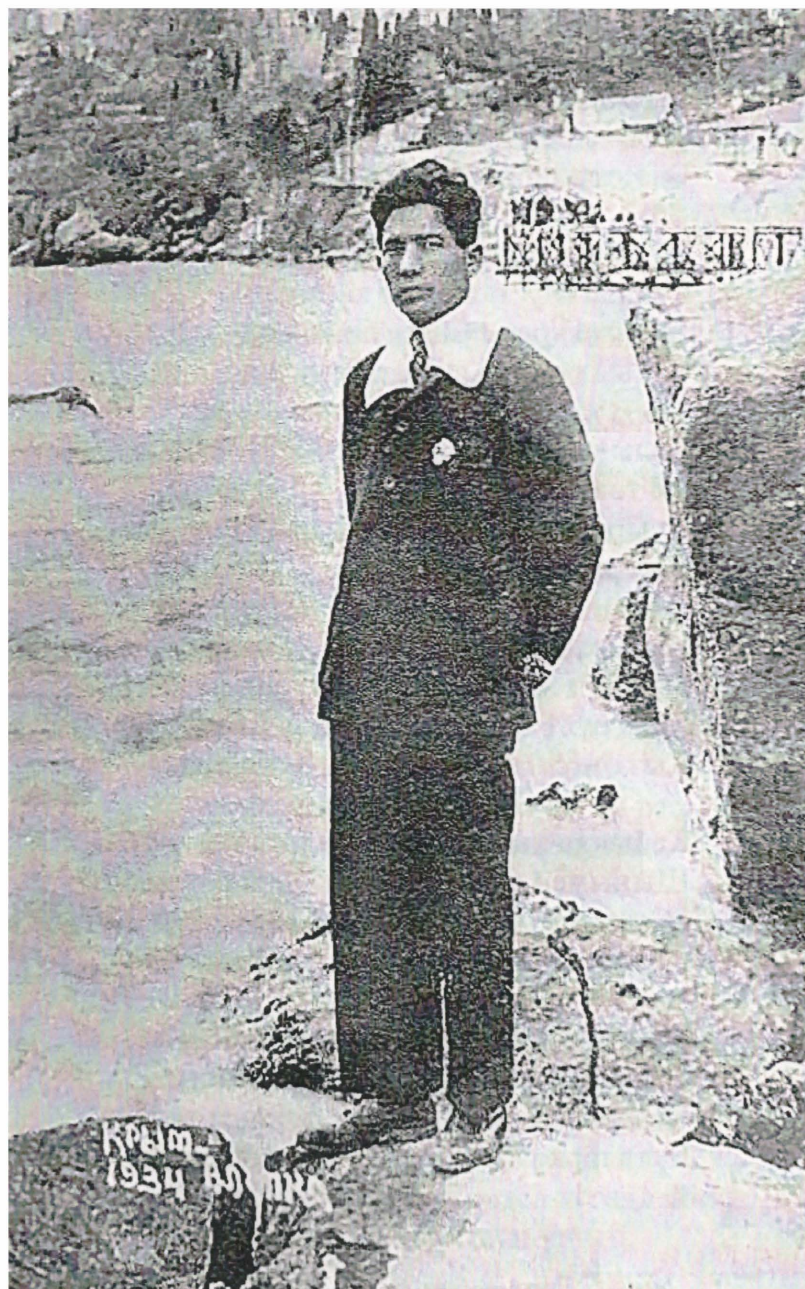
Жарқ етті су түбінде Арзы бала,
Секірді Мұстапа оны көре сала.
Теңізге бірде сүңгіп, бірде шығып,
Сапырды қара суды ойран сала.

Қолына бір мезгілде қыз ілікті.
«Я тәңрі берші, - деді, - бір тілекті».
Суырған сүйріктей қып алып шықты,
Көгерген жансыз дене ақ білекті.

Шуласты көк толқындар «өлді-өлді» деп
Су үшін жанын қиған қыз болды деп.
Қара бұлт оған келіп төне түсті
Қыз өмірін аямай-ақ кім бөлді деп.

Қайыққа қызды салып қырға тартты,
Шынымен сөнді ме деп мұңға батты.
«Сөнгенім жоқ, шыбыным бар» деген жандай
Арзы қыз екі-үш рет иек қақты.

Мұстапа қайық есті қалмай жаны,
Тірі алып қалайын деп бейшараны.
Сол кезде дауыл тынып, толқын тоқтап,
Бұлт тарқап, күн нұр беріп жадырады.

«Месқордың» бақшасы бар гүл жапырақ,
Самалды жұпарлы иісі бейне ұрмақ.
Сылдырап сүйреңдеген, сынғырлаған
Ақ күміс бал ләззатты аққан бұлақ.

Ойнаған бұлбұлдары ұшып-қонып,
Сайраған мың бір түрлі әнді шолып.
Жүндері жүз құбылған көз тұрмайды
Жарқылдап қызыл, жасыл, күреңденіп.

Жайнаған балықтары сәлде су бар,
Бұл суды алтын балық мекен қылар.
Қыздардай тойға аттанған қылт-сылт етіп,
Құмартқан көздің нұры шоқтай ойнар.

Мұстапа Арзыны алып шыққан тұсы!
Мәуесі салбыраған бақша іші.
Өлгенге жан бергендей балбыратқан
Бал аққан көмейінен түрлі құсы.

Арзыны жерге қойып, гүлдей жайқап,
Өкпеге қолын салып көрді байқап.
Белгісіз бір тамыры бүлк еткен соң
Құстырды шекпенге сап шайқап-шайқап.

Аузынан жұтқан суын лықылдатты
Су кеткен соң Арзы қыз демін тартты.
Көгеріп кепкен қарын ортайғанда
Ым... ым... ым... деп жалғыз ғана кірпік
қақты.

Мұстапа бір қуанды, бір қуарды,
Шайқады үсті-үстіне салды жанды.
Сол кезде иісін төгіп жайқалды гүл,
Түрлі құс тілек тілеп, басты әнді.

Арзы қыз аянышпен көзін ашты,
Төгуге шамасы жоқ ыстық жасты.
Жарық күннен жатырқап қалғандай ол.
Күрсінеді күбірлеп шайқап басты.

Бір кезде Мұстапаға көзі түсті,
Тұрғандай толқын болып жердің үсті.
Ажалға ара түскен азаматтың
Арзы қыз ақырын ғана қолын қысты.

Ыстық қол жылытқандай қыздың жанын,
Толғантып тулатқандай жүрек қанын.
Құттықтап көктің құсы сайрай берді,
Бұлғандап гүлдер соқты алақанын.

VI

Қырымда Мырзақ көпес жаңа талап,
Байыған керуенші жұртты қанап.
Қолында кердеңдеген қос қатын бар,
Тағы да қылтындайды сұлу қарап.

Татардың дәулет біткен жігіттері,
Мырзасы, сал сымағы, мініскері.
«Көп әйел пайғамбардың сүндеті» деп
Қызыққан жас әйелін алушы еді.

Ежелден «ел құлағы елу» деген,
Арзыны естіп білген әлде кімнен.
«Ғашық» боп ақ жүзіне бір көргенде
Алдыртты ебін тауып шешесімен.

Мырзақ қу Зейнепті әбден сүйіндірді,
Арзыны бастан-аяқ киіндірді.
Мұстапа бұл халдерін естіген соң
Арзыға баяндады мынау сырды.

«Ау, Арзы, байқадың ба Мырзақ жайын,
Неліктен азық болды саған дайын.
Білемін сен туралы көңілі бар,
Осылай сөз тараулы күн-күн сайын.

Шоқтанып жаңа шыққан сен қызыл гүл,
Ерте ойлан түспей тұрып қолдан шылбыр.
Жалғанда сені жатқа қия алмаймын
Қарағым, «қиям!» десең енді өзін біл!».

Мастанған дәулетіне көпес Мырзақ,
Ниеті Арзыменен сейіл құрмақ.
Мұңайып көзін сүзіп, ойын айтты,
Арзыны оңаша үйге шақырып ап.

«Арзыжан, сені сүйем жан-тәніммен,
Өзіме дүниеде жалғыз сен тең.
Ғашық боп күндей күлген ақ жүзіңе,
Тәсілмен сені мұнда алдырып ем.
Ырас-ақ қолымда бар екі қатын,
«Әйел» деп атамаймын оның атын.
Сен айым,

сен жұлдызым, сенсің еркем,
Саған-ақ табынамын міне антым!

Көкпенен қарғанамын, көкем, саған,
Көзіңді күле қарат, қалқам, маған.
Аспаннан жынды боран бұрқыраса
Сен саям, сен қамқорым, сен баспанам.

Күнменен қарғанамын күлші, жаным,
Күлмесең өртенемін қасірет қалың.
Мен күйіп көмір болсам, жан беретін
Тәңірім, шапағатшым деп ұғамын.

Айменен қарғанамын, айдан сұлу,
Сүйемін, арам маған сүймей тұру.
Жәннаттың жарығынан артық маған
Сенімен жалғыз сағат бірге жүру.

Жерменен қарғанамын жемісім сен,
Мәуесі салбыраған егісім сен.
Суырып алатұғын жалғыз сенсің
Жер астын «жеті қабат» қылсам мекен.

Жұлдызбен қарғанамын жұлдызым сен,
Жағамда жарқыраған құндызым сен.
Қор болам, құп алмасаң қан боп өлем
Кең дүние үш кез ғана «көр менен» тең.

Тәңірімен қарғанамын болсын айғақ,
Тірідей жерге қақсын болсам тайғақ.
Арзыжан, сені жерге қаратсам мен
«Тамұхтан тамұхтарға жүрсін айдап».

Ең ақыры өмірменен ант етемін,
Дүниеден «күр!» демесең тез өтемін.
Айттым ант, Арзы ару, ойлан енді
Төңірім табынатын сен деп өтем».

Арзы айтты:

«Құлағыңды сал жауабыма,
Жалшыға мырза ғашық болмас сірә.
Жарым бар жаны бірге жастай өскен
Пышақ қойып буынсызға қылма кінә».

Осыдан басқа бір сөз қайырған жоқ,
Жүзі жылпың мырза екен деп табынған жоқ.
Мырзақ та дел-сал болып жүре берді
Сандалып дәл жүректен тигендей оқ.

Мұнды қыз қанды найза түйрелгендей,
Шашынан тау мен тасқа сүйрелгендей.
Бозарып түсі суып мең-зең болып
Қиналып қабырғасы күйрегендей.

Жек көріп Мырзақ сөзін қаны қашты,
Көзінен ызаланаып төкті жасты.
Бір күні тауға келіп, құлаш жайып
Өмірдің уын теріп, мұңын шашты.

«Алдым жар, тұрмысым тар, артым
тұйық,
Телегей теңіз жасым шын тұңғиық.
Дариға «Әйбетер» қара тасты көтергендей
Қайғыдан жүре алмаймын белім ұйып.

Қырым. Ялта 1935 ж.

Антұрған дәулетке мас залым Мырзақ,
Жалынып, жалпаяды қылжақ-қылжақ.
Шариғат, күштілікпен қорқытады
Саудагер, сопы, қажы, молданы сап.

Сорлы бет қайдан біттің жылтыраған,
Жетпей ме қара бұжыр кескін маған.
Бәрі де жалшы әйелдің теңізде жүр
Ерген жоқ жалғыз ауыз өсек-аяң.

Жаратқан, сұрадым ба сенен көрік,
Сенделттің бақи бермей беріп көрік.
«Сақина сау басыма», осы емес пе
Ажуа қор болғаным, болмай ерік.

Мұң шағар әділ деген молда, ишан
Бірінің жаны ашымас мыңын жисаң.
«Сүндеті пайғамбардың барыңыз» деп
Сол болды бар білгені неке қиған.

Қос қатын Мырзақтағы тілі улы,
Өсекті көршілерге таратулы.
Болғанда Мырзақ қабан мен ақ шабақ
Жасаған, жас басыма қатер туды.

Заңғар тау, ақылыңды айт, қайда барам,
Жалғызбын алды-артымда жоқ бір панам.
Жаққан соң ақ бетіме қара күйе
От болып өртенемін, назаланам.

Заңғар тау, көк қарағай жан-жағың тас,
Келгенде паналауға қойныңды аш.
Не діннен, не өмірден рақым көрмей
Зарымды саған шағып төгемін жас.

Шынарсың қоқырайған қоқырлы құз,
Жылап тұр көзін басып бір жетім қыз.
Тезірек жыртқыш аңды жібер-дағы
Жегізіп тар тұрмыстан күдер үзгіз».

Арзы қыз ұзақ күнге жылап-жылап,
Кешкірек келді үйіне талмаусырап.
Кешікпей тас күркеге қайта көшті
Ешкімнен рұқсатсыз шешесін ап.

Мұстапа жәрдем берген көшуіне,
Қайықты баяғыдай есуіне,
Бармасқа бұдан былай ант айтысып
Мырзақтың қанды қақпан есігіне.

Бірігіп екі бала тас үй салды,
Бір жерде асырамақ болып жанды.
Ұл-қыздың сый-сипатын сезгеннен соң
Қос кемпір бетін сипап, қабыл алды.

Қуанды құтылдық деп Мырзақ жаудан,
Мұстапа аң аулады барып таудан.
Кеш жатты, ерте тұрып қайық мініп,
Арзы қыз балық жиды құрған аудан.

Өмірде болған емес жанға тыным,
Өкімет тарапынан ауыр шығын.

Ол күнде алым-салық жөні солай
Табыстың қалдырады жүзден бірін.

Ысқырған айдаһардай ол бір заман,
Тарыққан тауды кезген талай адам.
Арзы мен Мұстапа емес елден ерек
Талай жас теңдік көрмей зар жылаған.

Теңіздің жағасында балықшылар,
Тау-тау қып балық үйіп жыбырлаған.
Түйені түгіменен жұтқан дәуір
Жалаңдап дүниеге ашқан аран.

Құйылған бұлақ болып көздің жасы,
Деп келіп:- күнім қараң, күнім қараң.
Арзы қыз сол халықтың бір баласы
Өзгеден өзгеше боп қансыраған.

Арзы қыз кеткен күні Мырзақ жоқта,
Қиын ба сапар шегу қарны тоққа.
Үйге кеп сұлу орнын сипалады,
Жүрегі толып улы жалын шоққа.

-«Апыр-ай Арзы рас кеткені ме,
Сертіне қыз да болса жеткені ме?
Бетіме күйе жағып ел алдында,
Тілімді қол сілтеумен кескені ме?

Тауда өскен тас жүректі деген рас,
Шынымен болғаны ма жүрегі тас.
Қыр мұрын Қырым қызы қыпша белге,
Жетсе мал, жетпесе оған садаға бас.

Батады қабырғама мынау қорлық,
Бірімін көрмеушінің жапа зорлық.
Қақпанға түсірейін жолбарыстай
Таудағы Мұстапаны жүрген орғып.

Оншама қорғанатын жалғыз емен
Тіріде отырам ба қарап төмен.
Қарғылы қара тазы жігіттер бар
Дейтұғын «сеніменен бірге өлем».

Ойлап ем жас аруды сүйемін деп
Қырымдық ең сұлуға иемін деп.
Жарыққа жасырын сыр шығып қалды
Айтқанды іске асыру ендігі серт».

Жаман ой бұл Мырзақты жеңіп алды,
Сұлуға пида қылды бас пен малды.
Жек-жат, дос азамат, ағайыннан
Арзыға күні-түні кісі салды.

Қандай жан сиқырланып келгенменен
Мал, бақыт, дүниені бергенменен.
Арзыдан жалғыз ғана жауап алды
«Аулақ жүр, естімеймін сөзді» деген.

Бір күні салтанатпен Мырзақ келді,
Шұбарлап ат-арбасын сырлап келді.
«Сағындым, сарғайдым да, сәулетай» деп
Сыңсытып сырнай-керней жырлап келді.

Күркенің қасына кеп шатыр тікті,
Қасында жігіті бар палуан мықты.

Ет асып, жеміс шашып, бал ішуге
Ұялас сарқасқадай тізе бүкті.

Арзыға сиқырланып Мырзақ барды
«Қонаққа жүріңіз» деп ажар салды.
«Мен барсам Мұстапа да қалмасын» деп
Арзы қыз Мырзақ сөзін қабыл алды.

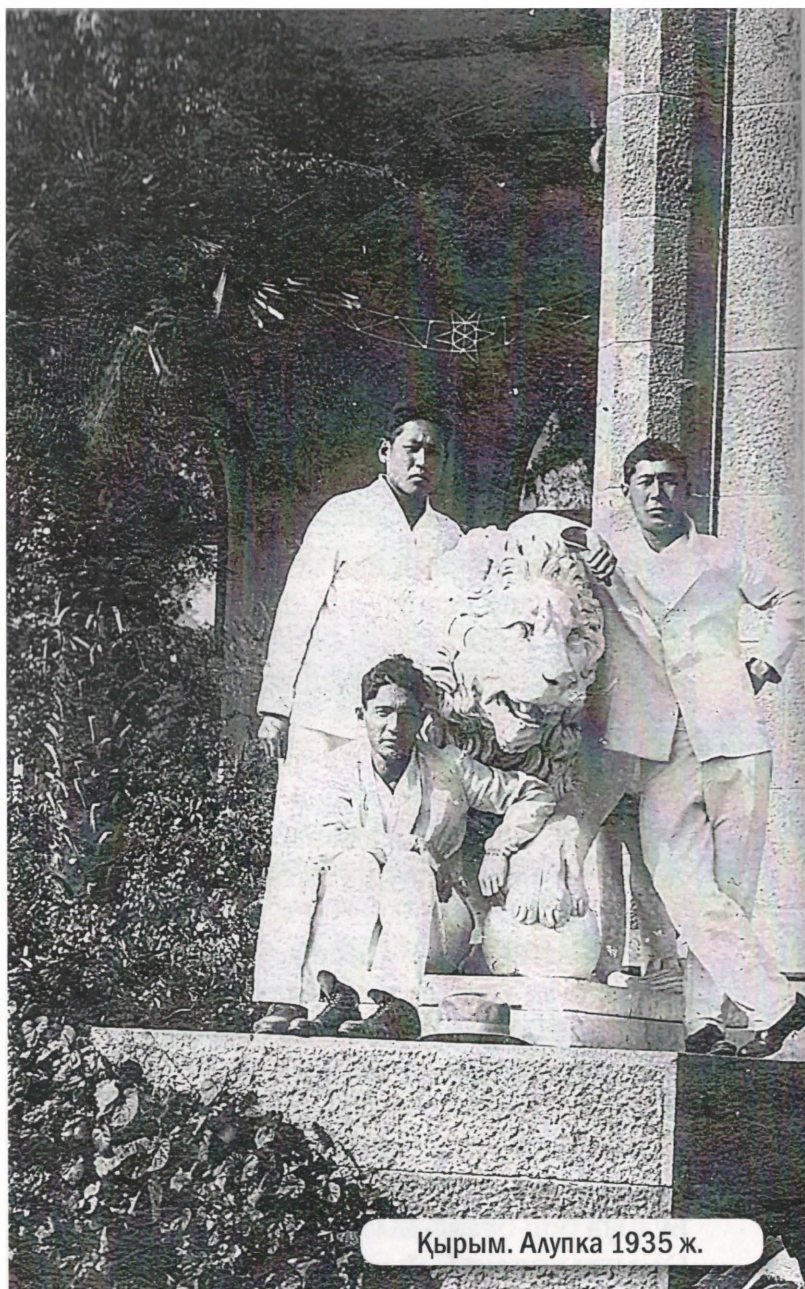
Екі жас асқа келіп отырысты,
Үсті кір, киім жыртық, қолы күсті.
Ажуалап Мұстапаны отырғандар
Текедей бақылдасып ду күлісті.

Жүрегін екі жастың намыс шертті,
Ойларын ашу кернеп дірілдетті.
«Бөрі мен қозы жолдас бола алмайды»
Десті де мәжлістен тұрып кетті.

Шыдамай Мырзақ ұша тұра келіп,
- «Ай ақымақ тоқта!»- деді түсін бұзып.
Әйел ғой «алпыс екі амалы бар,
Жұбатты аңқау «дәуді» Арзы тұрып:

- Ей Мырзақ, дәулет десе дәулетің бар,
Дұшпан-ақ кемітерлік сәулетің бар.
Тау менен тастан басқа жөн білмеген
Жігітке ақырарлық не бетің бар.

Аңменен көрші өскен ол бір асау,
Қиын ба ақылыңмен салсаң тұсау.
Бұлбұл боп оралсаңыз мен бір гүлмін
Өсірмес гүлдің бойын темір құрсау.

Қырым. Алушка 1935 ж.

Алданды алдап айтқан сөзге Мырзақ,
Ішінен деді «қызға- ұнадым-ақ».
Мұстапа қырындаған көрінбесе.
Құлпырған Қырым қызы қайда бармақ.

Әйтеуір бір сұлуға болдым ғашық,
Жүре алман ғашықтықтан аяқ басып.
Жолына жаным пида, мал садаға
Ол үшін өлсем риза қаным шашып.

VII

Үйіне қуанышпен Мырзақ келді.
«Дін басы» молдаларды жинап келді.
Қол байлап кеудесіне тағзым етіп
Жол сұрап «шариғаттан» арыз қылды.

Қарқылдап дін қарғасы қазірет ишан,
«Ісінде хақ қасында болмас нұқсан
Сүннәті пайғамбардың әйел алу,
Күтеміз бұл сапарға қайыр иқсан!»

- Бір қызға көптен бері болдым ғашық,
Сұлу қыз туған екен жұрттан асып.
Арада өзәзілдей бір адам бар,
Кесірінен сол шайтанның жүрмін жасып.

Таһирдің қызы екен Арзы бала,
Жаратқан көркем қылып хақтағала.
Ғашықтық жалын өртеп жүрегімді
Сол үшін отқа түскен мен паруана.

Мұстапа деген жігіт осы қызға,
Менен де құмар екен көптен о да.
Бірақта сұлу оған риза емес,
Болады сол бұзыққа қандай жаза?

Беріңіз төренізді әділдікпен,
Бұзыққа жаза айтыңыз- шарифатпен
Сапарда жүргенімде Мұстапа кеп,
Азғырып Арзы қызды алып кеткен.

Арзы қыз жайнап тұрған қып-қызыл гүл,
Қонуға құмарланған мен бір бұлбұл.
Ләйліге ғашық болған Мәжнүн мен
Молдалар ендігісін өзіңіз біл.

«Құп!» деді молда біткен көзін жұмып,
Қарады «тапсеріне» аласұрып.
Барлығы Мұстапаны «күпір» деді
Әйелді азғырушы «никах» бұзып.

- Мұстапа хақ қасында күпір адам,
Білмейтін хақиқатты нағыз надан.
Бұзықтың сол жазасын тартқызуға
Қазылсын он құлашты терең зындан.

Мұстапа тұтқын болсын сол зынданда,
«Шарифат»- солай қосат бұзылғанға.
Үш күнде бір қадақтан тамақ берсін
Қылмасын еш рақым басқа пәнда.

«Үкімге» Мырзақ жауыз риза болды,
Сыйлық деп молдаларға алтын берді.
«Арзы қыз маған әйел, мен күйеуі»
Деген ой бойын билеп көкірек керді.

Қазуға терең шұңқыр үйден шықты,
Қасына жігіт алды палуан мықты.
Баурынан «Әйбетердің» ә дегенше
Құдықты он құлаштық қазып бітті.

Ол күнде Иран менен Мадинадан
Қырымға көшіп барған бұл жаңа заң.
Қайрымсыз қара жүрек хан тұсында
Қолданған түрме орнына терең зындан.

Бес жігіт Мұстапаға кетті жүріп,
Жоғалтпақ қыздың жарын көрге тығып.
Алушы аңдушыны тез алмай ма,
Ұстады Мұстапаны ұрып жығып.

Бұл кезде Арзы бала теңізде еді,
Теңізде бір ғажап іс көзі көрді.
Төрт үйрек қалқып жүр ед көк толқында
Біреуін бір қара құс ап жөнелді.

Зуылдап қара құс кеп үйректі ілді,
Барылдап үйрек сорлы көп жұлқынды.
Ашулы айуан тырнақ босатсын ба,
Жөнелді бұрқыратып мамық жүнді.

Сол жақта Ғалым Малдыбаев Қазақ ССР-ның
халық әртісі Құрманбек Жандарбековпен
Қырым 1936 ж.

Нашардың бәрі осы деп ойлады Арзы,
Мөп-мөлдір оттан ыстық жасын алды.
Аялдап аяқтамай әлгі ойын
«Өлдім!» деп, қызға біреу айқай салды.

Дауысын Мұстапаның таныды Арзы,
Жанына не болды деп күйіп-жанды.
Толқынмен араласып жетіп келсе,
Бес бөрі талап жатыр Мұстапаны.

Ұшып кеп Мұстапаны құшақтап ап,
Жармасты жібермеске жарын қорғап.
Бөріге тоқты бола ала ма,
Жөнелді тартып алып қанға былғап.

Қос кемпір зыр жүгірді топырақ тырнап
Жайып сап аппақ шашын қарғап боздап.
Зарлының үндеріне үнін қосып
Тау жылап, көздерінен ақты бұлақ.

Күңіренді екі кемпір жасын төгіп,
Тірліктен Мұстапа үшін мүлде безіп.
- Шыбыным, құлыншағым Мұстапа деп
Қаңғырып Қырым ішін кетті кезіп.

Сүрініп бірде құлап, бірде тұрып,
Қирандап бұратылып мың жығылып,
Шарлады дала-қала алаптарын,
Күркілдеп шұбатылып дымы құрып.

Мұстапа мәңгі шықпас орға түсті,
Амал не орға тыққан мырза күшті.
Жазасы- дін «исламның» осылай деп
Қайғының сусын қылып уын ішті.

Бір кезде теңіз өрлеп жүрген жігіт,
Белсеніп етек-жеңін түрген жігіт.
Торғайдай торға түскен жаутаңдайды
Тірідей терең қазған көрге кіріп.

Бір кезде желқайықты ескен жігіт,
Су жүзін аққу құсап кешкен жігіт.
Алты адым айналасы шұқырда отыр
Су құйған көмір болып өшкен жігіт.

Бір кезде Арзыменен жүрген жігіт,
Еңбектің қадір, көркін білген жігіт.
Серт байлап, сыр түйісіп, қол алысып,
Ойнатып отты көзді күлген жігіт.

Жалын боп жер астында отыр бүгін,
Құс емес ұшып бұдан кететұғын.
Қолынан бар келгені жыр толғайды
Зарланып жаратқанға шағып мұңын.

«Жаратқан, жас шағымда орға жықтың,
Тірідей терең қазған «көрге» тықтың.
Нашарды торғайдай ғып домалатып
Күштінің тырнағымен жұлып-түттің.

Тар зындан еркімді алды, күшім кетті,
Күн бар ма көтеретін көкіректі.

Қатпаған қауырсыны балғын едім
Жай түсіп, тас төбемнен жаншып өтті.

Алуан асыр салған шу асау аңдар
Асқардың сусындайды бұлағынан.
Жалғыз-ақ шөлде жатқан мен бір зарлы
Қан кеуіп, қайрат кетіп, қиналды жан.

Қажыдым, қалым бітті, тамағым аш,
Бұлт төнсе киімім жоқ, мен жалаңаш.
Шынымен жер астында өлгенім ғой
Балғын тән құрт-қоңызға бола ма ас.

Басыма орнағанда қара тұман,
Мойныма оралғанда қара жылан.
Қасыма Арзы сәулем келе қалса
Айырып алар еді ажалымнан.

Қапыда жолдастарым сезбей қалды,
Ортаға салатын ед шыбын жанды.
Есітсе кегін алар, іздер мені
Өлтірсе олар дағы алар қанды.

Қарт анам қайғыменен қан жұтарсың,
Сағынып құлыныңды тас құшарсың.
Түсіңе ұйықтағанда мен енермін
Оянып жер мен көкке бір ұшарсың...

Мекенім қараңғы үй көрменен тең
Теңізді шимайлайтын өтті дәурен.
Бірге өлмей сеніменен арманда өттім
Жолдасым қош аман бол, Арзым сәулем!».

Қырым. Ялта 1936 ж.

Мұстапа зарлап жатты күндіз-түні
Қос кемпір, Арзы іздеп жүр таудан мұны.
Бір күні кешкетұрым салқын желмен
Арзының құлағына жетті үні.

Қайратпен жетіп келді ор басына
Алмақ боп жан жолдасын қорғашына.
-Мұстапа, тірімісің?
-Әу, тірімін.
Тілдесті әлсіз жатқан жолдасына.

Бар еді белінде ұзын жіп арқаны,
Зынданға тастай берді қайнап қаны.
Қармақтай шабақ алған қара судан
Арзы қыз тартып алды Мұстапаны.

Бір-бірін тірі көріп қуанысты,
Көңілі бір демдем ліп уанысты.
Арзының арнап жүрген азығын жеп
Аш өзек есін жиып жұбанысты.

Күн батты, тау қалғыды, жел тынықты,
Түсірді теңіз тұман шымылдықты.
Табиғат маужырасып бәрі жым-жырт
Жұлдыз-ақ ым қағысып, көзін қысты.

Түсінген жұлдыздардың ымдарына
Көңілдің әсер берген ырғағына.
Екі жас тау түнеді, тыным алып
Жүректің сыр айтпақ боп жұмбағына.

Дем алып тамылжыған гүл мен орман
Тәтті иіс бұрқыратты жан-жағынан.
Қырымның ұлы-қызы қосылды деп
Шығармақ болды екеуін құмарынан.

Айқасты екі жастың қос білегі,
Лүпілдеп соқты Арзының жас жүрегі.
Отына махабаттың бойы балқып
Назданып Арзы сұлу мөлдіреді.

Жастардың араласты ыстық лебі,
Жігіттің сол емес пе тілегені.
Сағынған көптен бері ғашық жарын
Мұстапа қысып сүйіп күлімдеді.

Қос білек қосарлана құшақтасты,
Екі жас сүйісті де мауқын басты.
Арзының өміріне осы бір түн
Өшпестей, ұмытылмастай нұрын шашты.

Бір болсын шықсақ төбе, өлсек шұңқыр
Дегендей төстеріне төс тақасты.
Жүрекке жара салған жаулары көп
Жолдарын құтылудың ақылдасты.

Құттықтап ғашықтардың махаббатын,
Жерден ну, көктен жұлдыз шашу шашты.
Сол кезде таң сарғайып, торғай шырлап
Жан-жақтан көкек атшук сұңқылдасты.

VIII

Тас тінтіп Мұстапаны іздеуші көп,
Қос кемпір тау аралап жүр кемсеңдеп.
Жау да іздеп достар іздеп, «Әйбетерден»
Ертеден кешке дейін қылады ермек.

Өркеш тас үңірейіп зәрені алған
Кемпірді тітіркентті жылап барған.
Қос кемпір сүйретіліп жүре беред
- Жанымыз артық па деп Мұстападан.

Қарғайды тау кездірген дұшпандарды
Қылсын деп сені құдай біздей зарлы.
Қарғысын адам, айуан жәндік түгіл,
Шың, құз, тас, таулар-дағы ұғып алды.

Қарғысы кемпірлердің мынау еді:
«Молдалар жүрегінді жесін жегі.
Ұлдарың, балаларың, қатындарың
Таланып нашарлардың болсын жемі.

У толсын өзегіне болсын талқан
Мойныңа көген түсіп, кепсін аңқаң...
Оралып аяғыңа қара жылан
Қаныңды сорып жүрсін қайда барсаң.

Мырзақ-ау, қарыныңа қанжар кіріп,
Дірдектеп аспанға атсын қап-қара қан.
Қос кемпір енді қалай күн көреміз
Айрылып жас құлыншақ Мұстападан...»

1934г
Крым
Алупка

Қырым. Алупка 1934

Ішіне бурыл таудың түсті тұман,
Жамылды күңгірт көрпе қалың орман.
Қашаннан азық татпай қатты ашыққан
Қабанға оңай олжа түсті жолдан.

Тілегі аш қабанның болып қалды,
Үстіне екі кемпір келіп қалды.
Бас салды бір кемпірді «ә» дегенше
Біреуі тасқа шықты қорғап жанды.

Жыртқыш аң кемпірді көкпар қылып,
Салып ап иығына кетті жүріп.
Ананың айкайлаған дауысына
Сояу тіс бара жатыр сылқ-сылқ күліп.

Жауыздың озбырлығын көрген кезде,
«Әйбеттер» жер тістенді қабақ түйіп.
Қаңбақтай құйын қуған кемпір кетті
Тау-тасқа домаланып басы тиіп.

Немене, шыңғырса да естуші жоқ,
Дос қайда тартып алар кісі жиып.
«Елің жоқ еркелейтін бұл жерде» деп
Тоқтатты кеңірдегін бір-ақ қиып.

Аш қабан қос азуды көміп жатыр,
Тұмсықтап екі емшегін еміп жатыр.
Жүрегін жұлып алып сылқ еткізіп,
Езуден қызыл қанды төгіп жатыр.

Шешесі Мұстапаның сорлы кемпір,
Қанғырған Мұстапа үшін шерлі кемпір
Замана құрсауының қысуымен
Қабанға бір жолғы азық болды кемпір.

Бұл кемпір қабанға жем болмақ па еді,
Далада қан төгем деп ойлап па еді.
Мыңға он қожа болып құтырғанда
Құрығы күштілердің ұстап берді.

Бұл кемпір құрбан болған көптің бірі,
Тарихқа өзек болған мұң мен жыры.
Айғақтар «Әйбетердің» ала басы
Жазылған қызыл қанмен таптың сыры.

Қабаннан аман қалған зарлы Зейнеп,
Арзы мен Мұстапаны келеді іздеп.
Сол күні аман-есен Арзыларға
Қосылды шашын жайып, зар еңіреп.

Құшақтап Мұстапаны төкті жасын,
Естіртті қабан жеген сорлы анасын.
Қайғырып Мұстапа да жасын төгіп,
Оқ тиген қоңыр қаздай иді басын.

Жас кетті бәрінен де ағыл-тегіл,
Қамады қасқыр болып тұйық өмір.
Жасыған Зейнеп пенен Мұстапаға
Арзы қыз қайрат беріп айтты көңіл:

-«Тоқта апа, Мұстапа, сен көп жасыма,
Жаситын жас жігіттің жері осы ма,

Біз емес жылап жүрген елден ерек,
Жылаушы нашарлар көп бұл Қырымда.

Қырымның қуаттысы діншілдері,
Байлары, мырзалары, саудагері.
Жарлысы жапырылған жапырақтай
Жаутандап жардан құлап сынған белі.

Тар заман қамалында талайлар бар
Арты су, маңы батпақ, алды шың, жар.
Жер ауып, суға отқа көмілген көп
Атылып, толып жатыр асылғандар.

Біз дағы көп нашардың біреуіміз,
Ми қашқан, көз бозарған жүдеуіміз,
Қайыр жоқ Қырымдағы жауыздардан
Жалғанда жалғыз білек тіреуіміз.

Өмірде таста туып, таста өстік,
Су жайлап, суды еміп, суды кештік.
Сол еңбек, сол бейнетпен күн көреміз,
Қашайық, отырмайық күнді кеш қып...

Алғанша ауызын жиып «мұнда» деді
Бұл келген бес қуғыншы кулар еді.
Мырзақтың бір достары Қожа деген
- «Қашқындар жүр қалаға, тұрма!» деді.

Мұстапа орнынан ұшып тұрып,
Қанжарды Арзы әкелген қысып тұрып.
-«Жастанып жастығымды жатайын» деп
Бүйректен жарқ еткізіп алды сұғып.

1936-2

Қырым. Ялта 1936 ж.

Өкіріп ұшып түсті Қожа батыр,
Ішек-қарнын алып шықты қанжар батыл.
Төрт жігіт жанындағы түйдек-түйдек
Шоқпармен Мұстапаны ұрып жатыр.

Жау төртеу бұлар екеу қылар қайрат,
Алушы қаруларын келген сайлап.
Мылтықпен қара саннан атып салып
Ағашқа Мұстапаны қойды байлап.

Кемпір мен қызға әлі келмесіне,
Зорлыққа Арзы тағы көнбесіне.
Кемпірді қара таспен бастырған соң
Кім кепіл жаны ышқынып өлмесіне.

Төртеуі Арзыға кеп жабырласты,
«Сен, жеңгей, қорықпа деп» дабырласты
Мертіккен арыстандай Мұстапаға
Көзінен жасын төгіп амандасты.

-«Мұстапа, қош аман бол, жан жүрегім,
Жалғанда тірі болсам сен тілегім.
Үш жұма қызық көрген оңашада
Сынып тұр енді міне қос білегім.

Мұстапа, қош аман бол, көзім нұры,
Әлі де жолығармыз қалсаң тірі.
Егерде жолықпасақ жол боп қалар
Арзы мен Мұстапаның зарлы жыры.

Мұстапа, балдан тәтті сені сүйгем,
Жалғанда жарым сенсің, саған тигем.
Тәңірім бұл сөзіме болсын айғақ
Өмірде сен деп өлем, сен деп күйем...

Бойымда сенен қалған болса аманат,
Серт берем тапсыруға сау-саламат.
Егер де өліп кетсем борыш қылма
Батырым, бидайығым болат қанат...

Тұрса да қызыл қаннан қозғала алмай,
Зарына жолдасының шыдай алмай.
Мұстапа бәйтеректі селкілдетті
Тұрар ма қаны қызып күйіп-жанбай.

- Жан жолдас, Арзы, сәулем кеттің менен
Қалар ем жаудан алып, жара денем.
Бақыл бол көріспесек бұдан былай
Теңізге түсіп кеттің түпсіз терең.

Болмады көп сөйлеуге бұдан әрі,
Арзыны көтермелеп тартты бәрі.
Жаңғырып қала берді тау ішінде
Шырқырап шер тарқардың қайғылы әні.

Тыпырлап тас астында кемпір қалды,
Мұстапа ағызып тұр қызыл қанды.
Түйіліп қарға-құзғын, құрт-құмырсқа
Қан ұрттап ауызының дәмін алды.

Сауысқан көз майларын шұқиық деп,
Қаракүс тез өлсін деп жұтынып кеп,
Тышқандар азуларын салып жатыр
Болды деп үлкен тамақ кемпірді жеп.

IX

Қуанды Мырзақ соққан мұрттан күліп,
Арзыны оңаша үйге қойды тығып.
Азғырып біреу-міреу жүрмесін деп
Қойыпты қара күнге күзеттіріп.

Мырзаққа Арзы сұлу емес риза,
«Некесіз» тағы харам жолығуға.
Қыз десе Қырым жасы қандай құмар,
Жайылды бұл оқиға ой мен қырға.

Арзыны кеңес қылды мырза, бегі,
Бос белбеу, бота тірсек жігіттері,
Қырымда жаннан асқан сұлу бар деп
Естіді арғы жақты Түрік елі.

Түрік пен Қырым байы бәсекелес,
Бәстесу ел өмірі үшін емес.
Ұтқылап бірін-бірі алдап-арбау
Жер алғыш, сауда ашуға қызыл өңеш.

Түрікте даңқы шыққан Ғұсман мырза,
Бала үшін әйел іздеп жүрген бұ да.
Мұстапа, Арзы, Мырзақ оқиғасы
Бір күні тиді мұның құлағына.

Қырым. Ялта 1935 ж.

1925-2

Ойлады сұлуды мен алайын деп
Қисынын не қылғанда табайын деп.
«Қырымның талас қызын алды» деген
Тағы да ірі атаққа қалайын деп.

Шақырды Әли атты сұм жігітін,
Деді оған: сенен басқа көп жігітім.
Жұмсайын қиын-қыстау бір сапарға
Батырым, бас тартпастан барамысың?

-А, тақсыр, жолыңызға жаным құрбан,
Өлімге бар десең де дайын тұрам.
Жөніңді айт, батаңды бер мен әзірмін,
Қызметім құдай үшін сізге қылған.

-Жігітім, олай болса құлағың сал,
Теңіздің ар жағында Россия бар.
Орыстың Қырым деген аралында
Ғажайып жан естідім мен қызығар.

Қырымда Арзы деген бір сұлу бар,
Таласқан талай мырза болып құмар.
Сол қызды құшақтатсаң тез әкеліп
Жалғанда арман бітіп, көңілім тынар.

Егер де осы қызды алып келсең,
Қолына ағаңыздың «Мә...» деп берсең
Түріктің бас жігіті сен боласың
«Сыйға сый, сыраға бал» біле білсең.

Егер де орыс елі көтерілсе,
Ол қызды сол алады кімдер жеңсе.
Қалғанша қасық қаным соғысамын
Таймаймын қара басым жерге енгенше.

Қан тамған қылышынан мен ер түрік,
Қандай жау мені жеңер қарсы тұрып,
Үркердей алаңдағы ел тең келе ме,
Кетерсің патшасын да жерге тығып.

- Құп тақсыр, міндетінді орындаймын,
Сіз үшін жау жағынан қорғанбаймын.
Шейтпіз өле қалсақ хақ қасында
Таймаймыз дұшпан болса соғымдаймын.

Серт беріп Әли залым жүріп кетті,
Қасына үш палуан жігіт ертті.
Әрі ұры, әрі бұзық айлакерлер
Төртеуі Қырымға да келіп жетті.

Түрікте Ғұсман жатыр мынау ойда,
Қырымның қызыл гүлі Арзы қайда.
Қырымның шек шығары құмар деп ед,
Әлде үйде, әлде түзде, әлде байда...

Болмаса бір жігітке тимей ме екен,
Мырзаққа мойнын қаздай имей ме екен.
Қып-қызыл алма еріннен сүліктей боп
Құмартып қайта-қайта сүймей ме екен...

Сырласып әлде кіммен жатады екен,
Бал тілін қандай адам татады екен.
«Кел сәулем, жаным-тәнім сен үшін» деп
Ақ төсін әлде кімге ашады екен?..

Болмаса теңін іздеп жылай ма екен,
Көл қылып көздің жасын бұлай ма екен.
Өзімдей ел басшысы болмаған соң
Сөз салмай жамандарға шыдай ма екен.

Болмаса сүттен таза бала ма екен,
Ақыл мен көркі бірдей дана ма екен.
Самал жел сақарада сайраңдауды
Көңіліне ертеңді-кеш алар ма екен.

Апырмау біздің жаққа келер ме екен,
Мен үшін барғандарға көнер ме екен.
Болмаса қолын сілтеп бармаймын деп
Сарғайып ғашықтықтан өлер ме екем.

X

Төрт жігіт Арзы қызды іздеп тапты,
Таң қалды көрген жерде қолаң шашты.
Бар сырын әбден біліп алғаннан соң
«Ғұсманға лайық...» деп ақылдасты.

Бір күні Әли кезеп келіп еді,
Қара күң есік ашпай жауап берді.
- «Арзыға жолығуға рұқсат жоқ,
Қинама бұдан былай енді мені.

Арзыдан үміт күтпе, дәме қылма,
Ерігіп есік қағар ол бос қыз ба.
Шырағым, Мырзақ білсе жүндей түтер,
Тілімді ал, бұл арадан жөнел, тұрма.

1928 жылы партия мен үкімет біздерге ірі
проблемаларды қорықтатпай, заң айтпай, зор қателік,
осы күннің ^{мені} түресі сатырында айыпқа ^{күнделік} жұқарып, кейбір
сөздері менің қолымнан ^{күнделік} жігітерімде ілі күле деуіне
сәйкестенді:

— «Мені азербайджанлылар болыптың партияда коммунист —
деди — мыкты. — Жер тесі феодал — Шаман, Шибек,
Самыбай деген байларды коммунисттер алауда қолға
алды. Ал, Самыбайға менің ірім Бекет жылығанда
болды. »

Мукаръ освѣтанъ тѣмъ свѣтъмъ, нѣтъ крестъ, нѣтъ гонимыхъ,
нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ,
нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ,
нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ, нѣтъ ни чѣмъ.

— Булсаңа - ая, Селге осыманда жандарды Килемке үйрөкөйү;
деңизимизде, Ол төрөк, тоодор кара козун бир тоңкерей.

— Алдымекен — дегені мұқам — 1911 жылы, ^{сегіз} ~~он~~ жасында ма
маду мұсаев қорғым. Сол жылы шарық үндірі
қаратам Аққожа деген бау Македям келіп «Халықтың
тоң» мақады. Мен біздің елден тоңға апаратын сабақ,
қолы-түзілерің, балыға пірлігі бардым. Осы тоңға маду
мұса мектеп дүние-үмі брешей, Қуанышұлы Қалы мен
Қуанышұлы ~~мектеп~~, Мейрам, Ақжан мен баурай Қамбетов.
Осы тоңға Халықтың, Қалауыммен маду мұса мен
Брешей Комитеті Қуандықтар тартым бергі брешей

Білмейтін жан емессін тура жолды,
Жоқшылық байламай ма жомарт қолды.
Нашарлық салдарынан торға түскен
Әзілді жаратпайды Арзы сорлы».

- Шешетай, тез қайтамын тіліңді алам,
Болғанда Арзы балаң, мен де балаң.
Егер де қызға жаның ашыр болса
Қай күні бейнетінен мен құтқарам.

Нансаңыз Мұстапаның мен досымын,
Досымның тіліменен келіп тұрмын.
Сөйлестір оңаша үйге алып барып,
Жоқ еді қастық ойым, бұл шын сырым».

Қарағым, олай болса қылма өкпе,
Арзыжан ерте шығар су жақ шетке.
Бұлаққа суға барар сөйлесерсің
Бірақ та өтірік айтып тентіретпе.

Қара күң жүгіріп кеп айтты жайын,
- «Арзы жан, сүйінші бер қуантайын.
Бір түрік Мұстапаға жолығыпты
Таңертең аты-жөнін біл, қалқатайым!...

Арзы қыз осы кезде жүрген жүдеп,
Мырзақ та тынышын алған о деп, бұ деп.
Сол күні жекіп тұрып айтып кеткен
«Некемді саған ертең қиямын» - деп.

Тұнжырап терең теңіз ойға кетті.
Басынан өткен күнді елестетті.
Не пайда жалғыз тамшы рахат жоқ
Ұшқыр ой қиыры жоқ тентіретті.

Улы ой ішін өртеп алаулатып,
Талдырды есін алды, қалжыратып.
Теңізге түнгі төнген қара тастай
Көгерді төмен қарап қалды қатып.

Түн болды Қырым ішін түнек басты,
Қаптады қалың тұман қарашашты.
Тау қалқып, тас бұйығып, орман ұйықтап
Дел-сал боп гүлдер басын салбырасты.

Ұйқысыз аққан бұлақ жуып тасты,
Жол-жол боп «Әйбетерден» төмен асты.
Қырымнан ертең Арзы кетеді деп
Біріне бірі айтып сумаңдасты.

Таң атты күн де шықты, жел гуледі,
Мініп ап ағаш шөпті шу-шуледі.
Алысып жынды желмен келеді Арзы,
Қаңбақтай желқұйынның еркіндегі.

Еңкейді бір бұлақтан су алмаққа,
Ойы алтау, көңілі жетеу әр тарапта.
Кешегі түрік жігіт кездессе дейді
Хабарын Мұстапаның сұрамаққа.

Шерлі қыз күрсінеді, тың тыңдайды,
Жел оған Мұстапа боп сыбырлайды.
Құздағы қайың, емен жапырағы
Жүзіндей ғашығының жымындайды.

Қыз келді терең түпсіз мұңға батып,
Бір жүріп, бір бөгеліп әрең басып.
Ақырын тас үстінен Әли келіп,
Сөйледі өлеңменен сырға тартып.

Ә л и

- Сұлу қыз, гүлді жүзің неге солған?
Қасырет жас басыңнан неден болған?
Қайғыңның, қарашығым, жөнін айтшы
Жанбысың шыға алмаған құрған тордан?!

А р з ы

- Уа жігіт, халім жаман, өмір бөтен,
Жөніңді айт нашарды аяр доспын десең.
Жоғалтқан Мұстапаны мен Арзы қыз
Сөйлеп бер сол жоғымды тауып берсең.

Егерде әзіл қуған адам болсаң,
Айырмас ақ-қараны надан болсаң.
Қаңғырма, жайыңа жүр, жолың әне
Қосылмас үш қайнасаң маған сорпаң.

Ә л и

- Болады аса надан Қырым бегі,
Қан ішкіш айуан мінез жігіттері.
Солардың арасында сіздей заттын
Толады уайымға жас жүрегі.

Улы тийах собо, сойулу отара Кирде иви-
тинердиги бери Мукам Ерке Сагун иволжас ол

Карт Белевиктердің бірі болыпты. Біз мұқам-
мен 1925 жылы Петраївда ~~Батрактар~~ ^{Жайық қоныс} ~~школа~~ ^{қоныс}
алды, 1926 жылы Бобтарнішкода бірінші оқыдық.

2) Лукам Ерке Сарым Казирі Кокмешіг аласа,
өзбек шілдер аударып, 15 аялда 1903 жыл декабрде туып.
Зарм ол ^{Казирі Кокмешіг} ~~Астана~~ жаса толды. р.у. Кара-ауыл.

Мукан Кедди Баласы эди. ^{Эмми} ~~Бирке~~ Сарыман Бирке
туураган астан Кокшетау уездиндеги Баласы ~~Бирке~~
Балагы да, Мукан Сатаи Эм, Куйкер уйрениди. 1925 жылы
дегир ки-е етпиз жаз шот шотын, ^{милке} ~~милке~~ башын, к.с. кезде
емик тилин Кум Корем. 1925 жылы Сатыралстан мектебине
Кедди туураган ирети Сатаи аштын, партия камарына кири.
Сатыл Муканов жолас (Отегроз-Бала) уйындагылар
Забелет Кружониме кири, кибер олеждери пбостанды-
туу "газетине де босылыш журетин. Тегтежиктеген
Кор. Коммуна Муканов астан Эмми Бирке еди.

Ақ сүйек, асыл тұқым түрік елі,
Дұға алған пайғамбардан арғы тегі.
Діні асыл, жаны асыл араб жақын,
Жайлаған «Мекке» менен «Мадинаны».

Түріктің Ғұсман атты патшасы бар
Қақ жарып қара қылды әділ тұрар.
Жатады су түбінде асыл маржан
Патшамыз көркіңізге болған құмар.

Шырағым, таба алмайсың Мұстапаны
Бұлақтай көз алдында аққан қаны.
Қырымда байлауда көп жүре алмассың
Мекен қыл бұдан былай Түркияны.

А р з ы

- Түрікте жұмысым жоқ, бара алмаймын,
«Жүр» деген тіліңізді ала алмаймын.
Ғұсманның аяқ жылытар тоқалы боп,
Сақина сау басыма сала алмаймын.

Мұстапа көз алдымда қалған тірі,
Онсыз мен тұра алмаймын сөздің шыны.
Ол үшін отқа жансам арманым жоқ
Патшаннан маған артық басқан ізі.

Бармаймын мақтасаң да Түркияна,
Ит бармас Ғұсман патша сұрқияна.
Таяныш қаһарлы жұрт өрісім бар,
Өлмеспін Россия құшағында.

Қанымнан қымбат маған жерім, тауым,
Бөлемен қуанышқа елім жауын.
Былғама теңізімді, арам түрік
Бермеймін өзім түгіл оймақ бауын.

Ә л и

- Ей сұлу, қол сілтеме сөзді тыңда,
Жалынсам жалтарасың бұл шының ба?
Баласы ер түріктің ашуланса
Тұруың екі талай бұл Қырымда.

Түріктің Ғұсман мырза ақ патшасы,
Бас иген еліміздің кәрі, жасы.
Сол Ғұсман сізді алуға ғашық болды,
Жіберген елшісімін сөздің расы.

Ер жүрек, ежелден оқ етін тескен,
Тау кезгіш, тасты сүзіп, теңіз кешкен.
Ғашықтық дағуасына құрбан болып,
Талайдың құрбан қылып қанын ішкен.

Ғашықтық атамыздан қалған мирас,
Ғашыққа қандай жігіт жанын қимас.
Патшамыз сізге ғашық болған екен
Ендеше сізді әкетпей көңіл тынбас.

Шалқайма, қымбат сұлу, мойыныңды бұр,
Жиекте сізге арнаған кемеміз тұр.
Сіз ханым, біз қызметші әр уақытта
Кемеге мінгізейік тезірек жүр.

А р з ы

- Ей жігіт, енді мені зорламаңыз,
Азаптан қоршап тұрған қорғаманыз.
Күш қылу айуанға да жараспайды
Қорғансыз қыз екен деп қорламаңыз.

Мылжындап, қужақ жігіт, өуре қылма,
Қызықпа ресейлік сұлу қызға.
Жат елге намыс сатып барғанымша
Өлейін теңізімде, Қырымымда.

Деді де Арзы аяндап жүре берді,
Шақырды Әли ымдап жігіттерді.
Төрт жігіт іліп ала жөнелгенде
Кемеде Арзы өзін бір-ақ көрді.

Шу деді жүйрік кеме суды тілді,
Артынан қуалады дауыл жынды.
«Қырымның қызын бүгін ұрладық» деп
Толқындар масайрасып сылқ-сылқ күлді.

Жүрегі түріктердің лүпілдеді.
- Ризамын орындалды сертім – деді.
Қырымның қырғауылын жер соқтырдым
Әрқашан не істесем еркім деді.

Жем болған көк бөріге Қырым қызы,
Түскендей жерге ағып көк жұлдызы.
Торғайдай торға түскен жаутаң қағып
Қырыммен амандасқан мынау сөзі:

- Қош Қырым, көркем Қырым, гүлді
Қырым,
Қоштасам ба деп ойлап па ем бұдан бұрын.
Қызылшыл күзғындарға тұтқын болды
Баурында киігіндей жүрген қызың.

Білмедім аңқаулықпен жаудың сырын
Барасын қалып артта, қайран Қырым.
Түріктің тұтқыны боп кетіп барам
Жете ме Мұстапаға зарлы үнім.

Қош Қырым, етегің жаз, басың мұнар,
Кеудең қар, көкірегің сенің ызғар.
У ішкен су орнына мен бір сорлы
Әлсізді азық қылды арсыз мұндар.

Шағылған ақ алмаздай шыңда мұзың,
Жақпар тас, жантайысқан асқар құзың.
Түріктің төбетіне бенде болды
Қан жұтқан қайғыменен жетім қызың.

Қош тауым, аспан көкке басың барған,
Құшақтап Қара теңіз орап алған.
Жатқанда жанбасыннан құс өте алмас
Өкпеңді күннің көзі емес шалған.

Қойныңды түрлі жәндік аралаған,
Мықтысы нашарларын жаралаған.
Қан ағып, жаны шығып жатыр әне
Зар қақсап көр аузында талай адам.

Қош Қырым, аю, қабан, арқар қашқан,
Секектеп, құлан, бұлан бұлдырасқан.
Апай төс айғыр жалды арыстандар,
Құтырып ауызынан көбік шашқан.

Баурында ойнақтаған бұғы-марал
Ақ иық, сабау саусақ қайың мен тал
Келгенде жылдың құсы жыл-жыл сайын
Арзының зарлы даусын сонда есіңе ал.

Қош Қырым, туған елдің мекені сен
Мейрімін, жылылығың анама тең.
Мұстапа құшағыңда қалып барад
Пана бол жаралы ерге етегің кең.

Талай жан Мұстападай еңіреген,
Жалтақтап жалғыздықтан жанын жеген.
Сендерге мұң-зарымды айта алмадым
Қош бол, қош, балықшылар бейнеттенген!

Қош бол қош, суды сүзген балықшылар,
Толқынды қарсы ұруға қайық шыдар.
Қапыда қолға түскен Арзы қыздың
Қоштасқан шер тарқарын жаның ұғар.

Күшейсін жүректегі қайнаған кек,
Бас име жауыздарға ұлығым деп.
Бостандық нашарларға болсын тезірек
Зорайсын күннен күнге талап-тілек.

XI

Шалқыған Қара теңіз түсі суық
Толқынды кетіп барад толқын қуып.
Көбігін аспанға атып асау толқын
Бұрқылдайд жиектегі тасты жуып.

Теңіздің жағасында сансыз адам
Ау құрып, балық аршып, жыбырлаған.
Нан үшін жазы-қысы дамыл көрмей
Жем іздеп, жүрек жалғап, қыбырлаған.

Жиекте бір топ отыр дүрілдескен,
Бас иіп қайтар емес қиын істен.
«Не өлу, не кек алу тезірек» деп
Бірі айтып, бірі қостап бас изескен.

Ішінде осылардың Мұстапа бар,
Жүдеген жәбір көріп, кеткен ажар.
Қайғылы қара күнді жамылғандай.
Күрсініп ауыр-ауыр демін алар.

Күн қайда есін жияр балықшыға,
Ер қайда басшы болар өңшең «күлға».
Мұстапа оққа ұшып, тауда қалған
Демендер қалай ғана келген мұнда.

Мұстапа жауға тұтқын болды деген
Сол күні достарына хабар келген.
Жолдасты жауға беріп қоймайық деп
Өзді-өзі қаны кызып дүрілдеген.

Жиылып арасынан кісі бөлген
Күзембай, Сейпі, Құрман, Секен деген.
Төрт жігіт қала ішінен сұрастырып
«Месқорды» ертеңді-кеш тынбай кезген.

Жан қалмад бұлар жүріп сұрамаған,
Достарын тірі табу болды арман.
Зынданға қамалғанын білгеннен соң
Бүркіттей тауды сүзіп аралаған.

Байлаулы Мұстапаны алды тауып,
Ес-түс жоқ ер басына төнген қауып.
Байлаудан алып шықты азаматтар
Кетіпті бар денесін қаны жауып.

Арқалап келе жатыр кезек-кезек,
Су сұрап жаралы жан қақты безек.
Бұлақтың басына кеп дем алысты
Жігіттер кекті ашуын ішке тежеп.

Мұстапа есін жиып, көзін ашты,
Жар үшін өлімге де қиған басты.
Бейнетті бастан-аяқ сұрап біліп
Ырза боп достарына құшақ ашты.

Мырзаққа өздерінше жаза бермек,
Ия ұрмақ, ия таламақ, ия өлтірмек.
Бүгінгі Мұстапаға тиген соққы
Күні ертең бәрімізге тиері ақ деп.

Жағада жұмыскерлер гулей тұрсын,
Мырзақты мейлі өлтірсін, мейлі ұрсын.
Арзыны алам деген Мырзақ қайда
Айталық соның жайын көңіл тынсын.

XII

Сал Мырзақ ұйқы көрмей ерте тұрды,
Киінді жібек киім түрлі-түрлі.
Қокийып айнаға кеп бойын түзеп
Көрінбек болды Арзыға аса құнды.

Тауықтың қоразындай қоқырайып,
Қарайды айбаттана шақырайып.
Әйтеуір Арзы қызға жағам ба деп
Көрсетпек болды қызға өзін лайық.

Мысықтай сирек мұртын сыппап кезек,
Сықсыитып шегір көзін оқтай кезеп.
Отырды жапа-жалғыз кілем төсеп
Бақытты адам болып елден ерек.

Алдына Арзы келіп елестеді,
«Мырзақ жан, меніменен кеңес деді.
Өлгенше мен сенікі, сен менікі
Қызығым басқа жанға емес» деді.

Елбектеп екі қолын ербеңдетіп,
Көк торғын орамалмен бетін желпіп.
Саусағын сыртылдатты қуанғаннан
Суретін түнгі төсек елестетіп.

Тырсыиып жүрегiнiң қаны тасып,
Қол жайды құшақтауға мауқын басып.
Елеске көңiлiндегi елегізіп
Жөнелді «Арзы жан» деп есік ашып.

Арзы жоқ Мырзақ келсе сарайына
Деді ол: «Шыққыр көзім нанайын ба?»
Масқара жұрт алдында болдым ба рас,
Теңізге құлайын ба, отқа жанайын ба?..

Жар салды маңайына «атқа мін!» деп
Арзыны табыңдар деп жылдам іздеп.
Ат шабыс өрт шыққандай болды қала
Іздеуші түс-түс жақтан шықты лек-лек.

Сайланған самаладай өңшең сандақ,
Астына жүйрік жорға мінген таңдап.
«Месқорды» тас-талқан қып ақтарып жүр
Құйындай бұркылдайды қара шаңдақ.

Қолында қаруы бар мылтық, найза,
Айбалта, айыр, көсеу, сойыл, сойда.
Төпелеп ерсіл-қарсыл далбандайды
Айқай-шу, Арзы қайда, Арзы қайда?..

Үйіне қара күңнің шауып барып,
Сабалап шиелей қып басын жарып.
-Арзыны табыңдар деп көрдей қысад
Өкіртіп аттарының баурына алып.

Кейбірі жас әйелге жетіп келіп,
Қысады Арзыны айт деп өршеленіп.
Тепкілеп шаштан жұлып арсылдайды
Жараған бурадай боп екіленіп.

Кейбірі жас баланы алды ұстап,
Қорқытып «не көрдің?» деп сұрап қыстап.
Кейбірін құлақ бұрап шыңғыртады
Кейбірін қорқытады отқа ұстап.

Көргенде балықшының балалары
Жылайды қалмастай-ақ шыбын жаны.
Қайыршы, малшы, жалшы жан көрінсе,
Бөрідей қойға тиген қуалайды.

Босыған, қуғын көрген мал-жан түгіл
Құстар да зар қағысты көрмей тыным.
Талайлар бұл шабыстан олжаланып
Орнады талайларға ауыр шығын.

Мырзактың көзін басты былшық ірің,
«Мен сендік» дегендерге шашты пұлын.
Қой құнын ұстайтұғын орын келсе,
Кесектеп аямады аттың құнын.

Еңбексіз пайда болған дәулет пұлын,
Тап мұндай шашқан емес бұдан бұрын.
Сүзді де судың бойын, құздың ішін
Қырымның табайық деп қызыл гүлін.

Қалмады бал аспаған бақсы-бәлгер,
Бәрі де зікір салып Арзыны іздер.
Түрікке кеткен Арзы қайдан болсын
Шатасып жын шақырып әуреленер.

Қобызшы қобыз тартып өршеленер,
Айқайлап өңеш созып текке терлер.

Бәрі де құрмандық боп шалынғандай
Күн болса «Месқор» жаққа Арзы келер.

Қуғыншы таудың ішін аралап кеп
Қараса байлауында Мұстапа жоқ.
«Арзы ғой Мұстапаны құтқарушы»
Дейді де балықшыға ат қойды топ.

Бастығы қуғыншының- «күйеу Мырзақ»
Қырымды Арзы үшін талқан қылмақ.
«Балықшы не табады, не өлед» деп
Жөнелді бұрқыратып шабуылдап.

Теңіздің жағасына келді жетіп,
Манағы бір топ отыр гүжілдесіп.
Қарасы Мұстапаның көрінген соң
Қамшының астына алды күмпілдесіп.

Төбелес, ұрыс-керіс болды майдан.
Балықшы қосылды кеп әлде қайдан.
Ер өліп, жан жаралы болып қалды
Тас-талқан қиратылды сауыт-сайман.

Екі топ кеткен кезде араласып,
Қолма-қол төбелесіп, жағаласып.
Балықшы келген жанды қалақпенен
Түсірді топтай қылып жерге жаншып.

Ежелден Мұстапаның жауы Мырзақ,
Түсірді қақ шекеден жалғыз-ақ сап.
Ағызды топ ішінде қара қанын
Жауыздың өз қанжарын өзіне сап.

Мырзақтың өз қанжары өзін жарды,
Қайраған Мұстапа үшін бұл қанжарды.
Ор қазып жазықсызға жүрген жауыз,
Орында өзі қазған өзі қалды.

Өкіретін доңыздай боп Мырзақ жатты
Қолынан Мұстапаның өлім тапты.
Шыдамдай балықшының дүмпуіне
Быт-шыт боп қалғандары елге қашты.

Мырзақтың туысқаны молда, ишандар
Тіреген патшаға арқа ылғи паңдар.
Арасын ұлт, ұру қырық пышақ қып
Арадан жем түсірген арам жандар.

Қашқандар молда ишанға жылап барып,
Жығылды аяғына мұңын шағып.
«Қырылдық балықшылар құртатын» деп
Жалынды жәрдем сұрап болысарлық.

Қырымның ишандары қайқы мұрын,
Нашардың тілеп жүрген қырылуын.
«Мырзақтың кұнын барып алып кел» деп
Татардың аттандырды жүз елуін.

Мес қарын молда, ишандар бір ыңғай боп,
Келсе де бұлардан да балықшы көп.
Сақталып Арзы кегі өмірлікке
Төбелес күннен күнге кетті үдеп.

Екі жақ төбелеспей тұрған күн жоқ,
Жарлыға тірлік, байға дүние тек.
Балықшы білегіне сыйынғанда,
Мырзалар заң күшімен жаудырды оқ.

Екі жақ екі тап боп сойылдасқан,
Күні жоқ бір-біріне мойындасқан.
Құйылды Қара теңіз арнасына
Көзден жас, көкіректен қандар аққан.

Әлсіздер қызыл қанға белден батты,
Оқ тиген киіктей боп ақсаң қақты.
Жағасы Қара теңіз жанжалменен
У да-шу қол төбелес болып жатты.

XIII

Күні ыстық, тауы шынар түрік жері,
Аң аулап, ит жүгірткен жігіттері.
«Атамыз ер түріктің мирасы»- деп
Жер үшін елді шапқан патша, бегі.

Әйелді қор ұстайды түрік елі,
Бір ерге екі әйелді есептейді.
Бір ерге алпыс қатын аз деп санап
Алуға жүзге дейін ерікті еді.

Түріктің қылышынан талай халық,
Еңкейген амалсыздан дінге барып.
Құртындай өлексенің көп бүлінді
Сол дінге қазақ-тағы улап қалып.

Араб пен түрік тентек бірге шықты,
Нашар ел торғай болып жерге бұқты.
Құл ұстау, күн байлану, ел шабумен
Атанды ол мезгілде түрік мықты.

Қоштасып Қырымменен мұңды Арзы,
Талайды таластырған құнды Арзы.
Қол күші, Қара теңіз толқынымен
Сақ етіп Түрікке де келіп қалды.

Қуанды Ғұсман патша ту көтеріп,
- «Жар бол! - деп дін Ислам» шу көтеріп.
Шаттанып есі шықты нөкерлердің
Ғашығы патшасының Арзы келіп.

Арзыны Ғұсман сырттан сүйіп еді,
Дөңбекшіп сүйгендіктен күйіп еді.
Келмесе Арзы егер бұл сапарда
Қан төгіп алуға бел буып еді.

Қан төкпей ұрлықпенен Арзы келді,
Атағы солқылдатты қара жерді.
Арзының жаңа келген құрметіне
Той қылып тамашалы шақырды елді.

Той қылды, жиһазы артық палуан сайыс,
Айдады күндік жерге жүйрікті алыс.
Шашуға тойға әкелген сан жетпейді
Дүниені төгіп жатыр жақын, алыс.

Біреу ат әкеп жатыр, біреу бие,
Біреу кой, біреу сиыр, біреу түйе.
Орамал, шаршы шашу, шапан-шатпак
Әкелген алтын, күміс- жүйе-жүйе.

Батырлар билеп кетті патша тойын,
Қызықпен қыздырмаққа көптің бойын...
Қалқан сап, сауыт киіп, тұлпар мініп
Көрсетті алуан-алуан түрлі ойын.

Биікке байлап қойып жамбы тасты.
Мергендер батырлатып мылтық атты.
Кейбірі шауып жүріп жамбыны атса,
Кейбірі желе жортып садақ тартты.

Бір жүйе ойын салған қыз-келіншек,
Қажымас әзілдесе сөзге еміншек.
Бозбала мұңайып кеп наз айтқанда
Құдайсып үн бермейді қыз еріншек.

Судырап көк құрақтай асыл киім,
Сұлу қыз аққу құстай ол бір жиын.
Қыз құмар жігіттері домбыралы
Тартады он үш шекпен түрік күйін.

Ішінде осылардың Арзы жас гүл,
Болғанда өзге қарға, Арзы бұлбұл.
Құмардың осы тойда шықты білем
Сүйсем деп талай қызды шөлдеген тіл.

Мырзалар Арзыға кеп көріп жатыр,
Алтынды көрімдікке төгіп жатыр.
Қарттары күшіген бас қолын жайып
«Перзентті» бол деп бата беріп жатыр.

Той тарқап Ғұсманның да көңілі тынды,
Амалсыз Арзы көнді неках қылды.
Ғұсманның он бесінші әйелі Арзы
Бірінен көрген емес ұл мен қызды.

Өткізген бала сүймей ұзақ жылды,
Жүдеткен ел патшасын Ғұсман сынды.
Қаншама білдірмейін десе-дағы
Тағымды кім басады деп болған мұңды.

Қарт Ғұсман бір перзентке болған құмар,
Өзі өлсе тахытына ие болар.
Түріктің әйелінен көңілі суып
Арзыны алуында осы ой-ақ бар.

Қиянат іске әйелдер қалай шыдар,
Бір күнде таңдап барып шын сүйген жар.
Сұлу деп алғандары су мұрын боп
Сарайдан қуылады еңіреп зар.

Бұл Ғұсман салтанатын адам жеңбес,
Болған жоқ сол заманда оған теңдес.
Арзының қолы осыған жетсе-дағы
Мұстапа көкейінен кеткен емес.

Киіктей шынжырменен байлаудағы
Сияқты Ғұсман оған жыртқыш тағы.
Егерде еріккендер сыр сұраса
Үндемес байланғандай тіл мен жағы.

Есінен шығармайды Мұстапасын,
Төгеді көлдей қылып көзден жасын.
Үш жұма ойнап-күлген қымбат күндер,
Батады сындырғандай қабырғасын.

Алдына әкеледі «Әйбетерін»
Қырымның қызыл гүлді қымбат жерін.
Топырағын туған өлке сағынады.
Аңсайды бір басуға «Месқор» құзын.

Сүйісу, сыйласу да өмір заңы,
Тамырлас махаббатпен тұқым дәні.
Ежелден екі жыныс, өсу ұрпақ
Өрбіген қос жыныстан адам бәрі.

Арзы қыз Мұстападан болған жүкті,
Арзыдан басқа оны кім біліпті.
Баланы Ғұсман патша менікі деп
Мәз-майрам көтеріңкі қуанышты.

Толған соң айы-күні туды бала,
Қуанды түрік елі жүрек жара.
Арзының көзі түсіп езу тартты
Тартқан соң айнымастан Мұстапаға.

Ұл туды, Мүбәрәк деп атын қойды.
Шақырып елі-жұртын қылды тойды.
«Орнымды өзім өлсем ұстайды» деп
Көңілінен Ғұсман патша қайғы жойды.

Түрікке тұтқын болып келген Арзы,
Торғайдай торға түсіп көнген Арзы.
Сарғайды Мұстапаны ойлай-ойлай
Өмірден ауыр қайғы терген Арзы.

Қасыретін ауырлатты мынау бала,
Ұқсапты бір мүлтіксіз Мұстапаға.
Балаға қарайды да жасын төгед
Қамқа тон, есеп емес алтын жаға.

Мақсаты Мұстапаны қашан көрем,
Ант айтқан аманатын қашан берем.
Кешегі тайғақ кешу тар жолдарда
Деп еді «Арзы сәулем, саған сенем!»

Жүдеді жаралы жан шөптей солып,
Сияқты тұрған кісі безгек болып.
Түріктің патшасындай көңілді емес
Мастанған ат байланып, әруақ қонып.

Бір күні Ғұсман патша жөн сұрады,
-Не пәле, Арзы, саған ұшырады.
Қандай жан қаяу салды көңіліңе
Гүлім сен, шаң тигізбес бақшадағы.

Егер де мен түрікке патша болсам,
Бұтаққа көңілім сүйген ұшып қонсам.
Түріктің аспандағы күні Ғұсман
Қасында қызыл күннің Арзы шолпан!

Жүдейсің не себептен, Арзы ханым,
Жолыңда пида сенің шыбын жаным.
Жасырма сырыңды айт, ішіңдегі
Мен болсам өмірдегі сүйген жарың.

Арзы терең ойлап, тесе қарап,
Басынан өткен күннің бәрін санап.

Ұрықсат Мұстапа үшін сұрамаққа
Сөз тартып шу дегенде берді жауап:

-Ей патша, мен Қырымның киігімін,
Оқ тиген жүрегіме күйіндімін.
Ай едік бір уақытта тұтас туған
Мен содан ұшып түскен қиындымын.

Жар болсаң мені сүйген сөзіме бақ,
Әділ жан қай күнде де әлсізге жақ.
Айтайын бір әңгіме көзім көрген
Бұл сырға түсінерсіз өзіңіз-ақ.

Бар екен екі киік осы тауда,
Кездескен талай аң, құс, мықты жауға.
Азулы тырнақтыдан зәбір көрген
Алыстан жоламайтын тор мен ауға.

Андыған не заманнан мерген күшті,
Сыбанып қос киіктің жолын тосты.
Кездесіп қос өкпеден көздегенде
Біреуі мұрттай болып ұшып түсті.

Сұр мерген мерекеге қалды батып,
Алған соң андып жүрген аңын атып.
Киіктің тамағына пышақ тигенде
Шулады тау, тас, орман қарғыс айтып.

Айрылған арланынан сорлы киік,
Орғыды таудан тауға іші күйіп.
Заңымен табиғаттың буаз екен
Дем алды бір аралда белі ұйып.

Тағы да жүрген біреу тор сүйретіп,
Үстіне сол киіктің келді жетіп.
Киікті қалжыраған ұстап алды
Тор құрып жан-жағынан қайла етіп.

Аңшының енді мәлім жан алары,
Бауыздап тамағынан қан алары.
Сары кездік кеңірдекке тақалғанда
Сол жерде буаз киік балалады.

Аңшының мейірі түсті пышағын алды,
Үйіне қаусырмалап алып барды.
Біреуден екеу, екеуден үшеу артық
Деді де арнап бұған сарай салды.

Киікті баласымен асырады,
Қуанып олжасына тасынады.
Жаудырап сол киігің қарап отыр
Қабағы қай мезгілде ашылады.

Тілейді киік байғұс күндіз-түнде
«Босат деп бұл бұғаудан орман гүлге»
Босанса жалғыз сағат тұруға жоқ
Ендігі іс сол аңшының ерік өзінде.

Арзының әңгімемен айтқан сөзі,
Қырымға қайта кетпек келсе кезі.
Баласын Мұстапаның тапсырмақ боп
Жұмбақта торға түскен киік өзі.

Түсінді бұл жұмбаққа Ғұсман патша,
Ойланды болды өзіне таң-тамаша
«Тұлыпқа мөңіреген сиыр мен»- деп
Сөйледі өз көңілін өзі баса.

«Жалғанда жаралы жан екенмін мен,
Жұмбақ сөз маған тиген оқпенен тең.
Сөнбесе бұл жұмбақ сөз тез арада
Алтын бас болып қалар қоңызға жем.

Сырыңды жаңа білдім, долы қатын,
Түріктің шығармақсың жаман атын.
Ғұсманды масқаралап бермекпісің
Қырымдық қалған байдың аманатын...

Жыландай отырушы ең ысқырынып
Әншейін жүр екенсің іштен тынып.
Көрерміз мақсатыңа сен жетерсің
Қырылса бірі қалмай қалың түрік».

Деді де ызғарланып жүре берді,
Сыпырып мандайынан аққан терді.
Қызарып екі көзі оттай жанып
Әлиге ашуланып жетіп келді.

- «Әй Әли, сен ақымақ бұздың мені,
Қырымнан әкеп едің әлде нені.
Әкеліп буаз қызды қылдың мазақ
Қоям ба енді тірі малғұн сені.

Тұр жылдам, тезден жоғалт Қырым қызын,
Теңізге тастап жібер көрсетпе ізін,
Ғұсманның баласы боп қала берсін
Қамап кет тұрған үйге анау ұлын.

Егерде тірі тұрса Арзы қатын,
Күні ертең бүлінеді салтанатым.
«Мүбәрәк- ол Қырымның баласы» деп
Түріктің шығармай ма жаманатын.

Басыма қарап жүріп салма жара,
Жоғалсын серттен таймас жүзі қара.
Көзіне тірі жанның көрсетпестен
Тастандар суға апарып түнде ғана!»

- «Құп!» тақсыр деді Әли қол қусырып,
Қайтпайтын қан төгуден бұл бір бұзық.
Арзыны әкелудің арқасында
Шен алып, шекпен киіп, болған ұлық.

Шен үшін адалдықтан Әли безді,
Ғұсманның жай қоймасын тағы сезді.
Арзыны не қылғанмен өлтірмекке
Бел буып, қан ішуге жұмды көзді.

Қасына үш жігітін ертіп алып,
Сол түні Арзыны іздеп келді салып.
Сұрқия ұсталдың ба деген жандай
Жіберді жарық еткізіп шамды жағып.

-Ия, Арзы, қымбат жеңгей, келдік сізге,
Келмесін әзіл сөз деп көңіліңізге.
Бұл дүние бір керуен көшіп кетер
Тұрмайды мәңгі болып бәрімізге.

Көп созып не қыламыз сөздің артын,
Ғұсманның сізге бүгін көңілі салқын.
Жақынның жақындығы осындайда
Біз келдік орындамақ болып шартын.

Жұмбақпен сырыңызды білдіріпсіз,
Білдірмей қапияда бүлдіріпсіз.
Елімнен еріп келген бұл бала деп
Сорлының алтын белін сындырыпсыз.

Мұндай сөз патша атына аса жаман,
Сіз емес жөн білмейтін мылқау адам.
Тазару үшін бұдан шарт айтамыз
Шартымыз орындасаң мынау саған:

Қойыңыз Мүбәрәкті үйіңізге,
Патшаға тез жүріңіз осы түнде.
Жығылсаң аяғына әзір барып
Қалмайды ешбір кінә, Арзы, сізде.

-Құрбылар шарифатқа жүйрік емен,
Түріктің жолы десең мен де сенем.
Бірақ та Мүбәрәкті жасырмаймын
Расын кімге болса айтып берем.

Мүбәрәк Ресейлік мынау тұрған,
Түрікке мұны сірә бала қылман.
Айта алмай растықты тұра алман,
Салсаң да аспа тұзақ мойнымыздан.

Баласыз патшаға мен бара алмаймын,
«Жүр!» деген сөзге құлақ сала алмаймын.
Жіберсін ұнатпаса өз жеріме
Мен асау енді қарғып арандаймын...

Дариға, қайда менің Ресейім,
Бүлкілдер Қырым десем көмекейім.
Қанымның қас дұшпаны, түрік саған
Қалмасын басым түгіл тебетейім.

Деп Арзы жолатпады маңайына,
Пәленің сүрінген қыз талайына.
Боларын бір сұмдықтың көңілі сезіп
Шақырды күтушісін сарайына.

Таң атты, жұрт оянды, көз көбейді,
Теңізге сүйрелесе көрер дейді.
«Алдағы түнде болсын...» десті дағы
Төртеуі үйлеріне бетті қойды.

Әлидің жалшы әйелі құлдың қызы,
Адам деп ескермейді ешкім мұны.
Әлиге тыстан келген есік ашты
Жалпылдап жалаң аяқ кетіп құны.

Әлидің келіншегі сұлу еді,
Түн бойы ұйқы көрмей шығып еді.
Түндегі қозғалмайтын күйеуінің
Жүргенін бір сұмдыққа біліп еді.

Әлиді қолға алды кесе-сала:
-Құрбыңнан өнерлі боп шықтың дара!
Қыз аңдып қырындамақ көңілің бар
Не қылдың? «Қай орында болдың және?»

-Ау қатын, сөзге қонақ берер болсаң,
Іс болды тым жасырын бір орасан.
Арзыны Ғұсман «жоғалт» дегеннен соң
Төрт жігіт сонда болдық бұған нансаң.

Арзының бауырында емшек емген,
Жас бала өзіменен бірге келген.
«Өзімнің белімнен бұл шыққан ұл» деп
Балаға мейірі түсіп Ғұсман сенген.

Арзы бала жөнін қойған айтып
Патшамыз ашуланып көңілі қайтып.
Бұл өсек басқа елдерге тарап кетсе
Патшаның тірлігінен өлгені артық.

Ғұсманның бұл ашуы бойын кернеп
Бұйырды бізге «Арзыны тез өлтір» деп.
Теңізге тастамақ боп барып едік
Таң атып қалды, қайттық ертеңге деп.

Жалшы қыз шоқпыт киім жамылғаны,
Есікте жым-жырт тұрып сөз тыңдады.
Әлидің жаман ойын білді дағы,
Арзыға айтайын деп аяңдады.

Тыңшы қыз жасырын сыр естіп алып,
Жөнелді безек қағып тұра салып.
Арзыға бастан аяқ мәлімдей кеп
Арзыжан, сақтан деді, сөзім анық.

-Бауырым, көп жақсылық қылдың маған,
Не айтайын алла разы болсын саған.
Қырымға енді аттандым, тез кетемін,
Тұрғанда бауырым бүтін, басым аман.

Айнымас ақ жолынан Арзы берік,
Ерлігі ақ жүрекке болған серік.
Ар үшін алтын орда керек қылмай
Патшадан қолын сілтеп шықты безіп.

Арзыға алтын сарай көрменен тең,
Өзіне күркесі артық өсіп-өнген.
Күркеде Мұстапа бар жан жолдасы
Жалғанда тірі жүрсем келем деген.

Қарт Ғұсман дәулетке мәз, көрсе қызар,
Болғанмен бүгін патша ертең тозар.
Қолында топты әйел тұтқыны бар
Арзы да мұнда тұрып қалай оңар.

Түрікте Ғұсман топ-топ қатын алса,
Тұтқын боп Арзы ару тағы барса.
Ертеден қара кешке зар еңіреп
Отырса атанар ма жақсы ханша.

Қыз сорлы күшті таптың айдауынан
Қаңбақтай домалады дауыл қуған.

«Жалғыздың жары құдай» деген қайда
Жаны ашыр Арзыда жоқ жақын туған.

Болғанда тұрмыс дауыл, Арзы қаңбақ,
Күн туды тағы дағы домаламақ.
Шығар шыңға өрмелесе Арзы ару
Бұл сорлы баспана ғып қайда бармақ.

Ер қайда қамқорлыққа алатұғын,
Ел қайда көздің қырын салатұғын.
“Арзының арын арлар бір адам жоқ
Найза алып жауға қарсы шабатұғын.

Арзылар жылағанда, сықтағанда,
Көрінер бәрі жеңіл ұқпағанға.
Күңіреніп көрді бейнет, тартты азап
Шыдады шыбын жаны шықпағанға.

Патшаның әйелдері салып ойнақ,
Шақырып сүйгендерін тойын тойлап.
Жаралы ару жанын кім ұғады,
Кім білер жүргендерін нені ойлап!..

Түрікте Ғұсман құрды сән-салтанат,
Әйелді үйір-үйір қойды қамап.
Қырымда Левадия сарайында
Шалқайып патша жатты елді қанап.

Жамылған қара түнді бүтін халық,
Күн көрді көп кедейлер аулап балық.
Мұстапа осылардың ортасында
Өмірі зая болған көрмей жарық.

XIV

Асау су аспанға атқан түсі суық,
Лепірген ойран салып, дауыл қуып.
Тамшысы дертке дауа десе-дағы
Толқынға бара алмайтын байлар жуық.

Көк толқын арыстандай күркіреген,
Ұмтылып алға қарай дүркіреген.
Долданса ауыр-ауыр аударылып
Жатады кейде биік, кейде төмен.

Толқындар аунап, тулап бұйраланып,
Тау-тасқа жиектегі соқты барып.
Солқ етіп зәресі ұшып ышқынады
Қайықты кетсе дауыл қағып алып.

Жиегі асау судың көпіреді,
Сылқылдап тасты теуіп лепіреді.
Жабыла су құдайы келсе-дағы
Жұтам деп бірден бірге секіреді.

Ызалы Қара теңіз көсіледі,
Тұзды су тулап ағып есіледі.
Тау-тасты ішке теуіп сырғытқандай
Жағаны күнде жуып есіреді.

Қырымның солқылдатса тау мен жерін,
Қорқытып қалтыратты дөңес белін.
Көк теңіз қамшы қылып сабалады
Тамаша табиғаттың асау желін.

Аспанды қалың қара бұлт қаптап,
Түнерді кететіндей езіп таптап.
Далбаңдап, дауылға еріп келе жатты
Түнөді түн жамылып тауды жастап.

Таба алмай жанға сая болар орман,
Ізеді бір басына пана қорған.
Жай түсіп, күн шатырлап, нөсер құйып,
Жаралы аң менен құс ыңырысқан.

Мәуелеп бақшадағы тұрған жеміс,
Үзілді жерге түсті қалмай тегіс.
Тұқырған тоқсандағы кәрілер де
Көрмеген бүгінгідей жыңды өзгеріс.

Қырда шу... Ойда талқан, суда алыс,
Табиғат бір-біріне шөлкем-шалыс.
Кіртиген қабақтары жануарлар
Шайқалды бастан миы болып налыс.

Дәл осы дауыл күні Арзы сорлы,
Қырымға тәуекел деп жүрмек болды.
Қысып ап Мүбәрәкті қолтығына
Кемеге мінбек болып жетіп келді.

Өзгерген кейпі адам танымастай,
Киімі жалба-жұлба ілініп жай.
Аяған матростар орын берді
Сыйлады жас ананы ас аямай.

Шүу... қойып кеме кетті араласып,
Шайқалды су бетінен майдан ашып.
Адасқан ақ маралдай Арзы сұлу
Бөбегін көкірегіне қояд басып.

Кедеде шайқалақтап Арзы келед,
Толқындай бір ойынан мың ой өред.
«Құлыным, әкенді енді көресің» деп
Емізіп Мүбәрәкті еміренед.

Алдына Мұстапа кеп елестейді
Сағындым! Келші жаным! Келші дейді –
Артынан Ғұсман, Әли қуып келіп
Қылышын жарқылдатып ол сермейді.

Жан-жағын ажал бейнет алды қамап,
Шағардай жылан болып уы тарап.
Ғұсман мен Мырзақ шығып бір жағынан
Қасқырдай қанды көздер тұр анталап.

Бір жақтан молда шығып жол айтады,
Байлардың сөзін сөйлеп мол айтады.
«Сен арам әйелсің деп мұсылманға»
Қауіпті одан жаман зор айтады.

Артынан Әли келіп ақырады,
Шашынан ұстап суға батырады.
Түбі жоқ қорқынышты ой түйдек келіп
Арзының басын мүлде қатырады.

Кемені төңкергендей дауыл қатты,
Көк толқын жан-жағына жұлқып тартты.
Толқынмен Арзы ойы араласып
Жүрегі жүз құбылып келе жатты.

XV

Мұстапа Қырымда жүр балық аулап,
Басына түсті ауырлық өрттей қаулап.
Қайғырып Арзыны ойлап, шашы ағарып,
Түн болса ұйқы көрмей шығады аунап.

Жан бар ма Мұстападай қайғы тартқан,
Басқаға мұндай қайғы емес батқан.
Бір емес неше түрлі ауыртпалық
Шаян боп Мұстапаны сорып жатқан.

Шешесін тау ішінде қабан жеді,
Зейнеп те сол сапарда өліп еді.
Жоғалды жан жолдасы Арзы сұлу.
Көп тосты хабар-ошар бір келмеді.

Қаңғырды қара басы көп ойлаумен
Кек, ашу еркін алып ойын керген.
Жалғыз-ақ төбелеске жаны құмар
Ісі сол осы кезде қолдан келген.

Бұл кезде Қырым елі күнде жанжал,
Төбелес теңіз басы шулы қамал.
Шығады жанжал, айқай жұмысшыдан
Жұтыққан жоқшылыққа не амал бар.

Ақы аз, жұмысшыға тамақ та жоқ,
Күні-түні дамыл көрмейд жұмыс та көп.
Алатын еңбекақысын талап етсе
Үстем тап ұрып-соғып жаудырды оқ.

Ерегіс шайтан түртсе болып қалад,
Мұстапа осы кезде ойран салад.
Қалақпен кейбіреуін ұрып жығып
Өшіккен кейбіреудің басын жарад.

Жігіт бар әлденеше Мұстападай,
Шығарған дау-жанжалды талай-талай.
Өштескен полиция атаманды
Шыныққан батыр болған сабай-сабай.

Бұларға бірлі-жарым әкім келсе,
«Жұмысты тез бітір» деп бұйрық берсе,
Тыңдамай жұмыскердің арыздарын
Қылышын жарқылдатып келіп төнсе.

Шап беріп жұмыскерлер ұстап алып,
Дүресін ерсіл-қарсыл салып-салып.
Тас байлап биік жардан құлатқанда
Жоғалад терең теңіз суға барып.

Бастайтын бұл жұмысты Мұстапа еді,
Қостайтын тағы да мол жігіттері.
Қырымның залымдарын таусамыз деп
Өзара тауып алған ақылы еді.

Қырымның бастығының қанын төгіп,
Бәріне қарсы тұрып жауап беріп,
Соғысса ұзақ күнге қиналмайтын
Басына өздерінің алмақ ерік.

Бір күні Қырымдағы барлық басшы,
Алдағы күндері үшін қосты басты.
Біртіндеп басшы адамдар жоқ болады
Қандай да сыры бар деп ақылдасты.

Белгілі, балықшылар төреге қас,
Күреспей төрелермен бұлар тұрмас.
Тезірек басшыларын ұстап алып
Көздерін суға тастап жоймай болмас.

Жұмыскер арасына кірген желік,
Аузына тәубаларын келтірелік.
Бастығын ұстап алып дарға асып,
Тал түсте, ел алдында өлтірелік.

Сақтанар бұдан былай өздері де,
Жоғалар «көсемінің» көздері де.
Тезірек полиция атқа мінсін
Босатпай құрық салсын сезгеніне.

Деді де қаулыменен бекітті істі,
Бір жерге топтастырды озбыр күшті.
Асынып қылыш, мылтық айбалтасын
Жан-жаққа полиция аттанысты.

Шаңқай түс, Мұстапалар қосында еді,
Тілектес жігіттері осында еді.
Сартылдап жарқ-жүрк етіп
шолғыншылар
Үстіне қапияда жетіп келді.

Ант ұрған келе сала байланысты,
- Сыпыра ит, отырсыңдар қойып істі,
Қырдағы ұлықтарға балық керек
Тұрындар, бітіріңдер, бар жұмысты.

Мұстапа орынынан тұра келіп,
Селкілдеп бар денесін ашу керіп.
- Кетіндер, осы арадан өлмей тұрып,
Иттерді сен секілді жүрміз көріп.

Аштықтан ұзақ күнге жүре алмаймыз,
Сендердің не ойлайтындарыңды біле
алмаймыз.

Ақырма, айуан құсап жөніңді айт
«Тұр» деген айқайыңа тұра алмаймыз.

Деді де бірін аттан алды жұлып,
Жіберді ашуменен жерге ұрып.
Тағы да біреуіне ұмтылғанда
Құлады оққа ұшып дымы құрып.

Қамалап жан-жағынан тұрып алып,
Жөнелді мойынына шылбыр салып.
Соңынан жұмыскерлер жүгіріп ед
Құлатты мылтықпенен басып салып.

Қалмады, жұмыскерлер шұбай берді,
Естіген жанның бәрі бұларға ерді.
Көкпар қып Мұстапаны полицейлер
Сүйретіп генералға алып келді.

Жаны бар, Мұстапаның дәрмені жоқ,
Иығын тесіп өткен атылған оқ.
Генерал «айтқыз деді жолдастарын
Айтпаса жанын шығар дүрені соқ!»

Полиция Мұстапаны дүреледі,
«Деуші жоқ: тоқтат енді, бұл өледі»
Қаншама азап шегіп қиналса да
Мұстапа жалғыз ауыз үндемеді.

Үш күндей темір үйге қойды қамап,
Алады күнде үш мезгіл сабап-сабап.
«Қан төккіш Мұстапаға сот болад» деп
Күн бұрын қойды елге жариялап.

Сот болды үш күннен соң Мұстапаға,
Бай, молла бәрі кепті тамашаға.
Жұмыскер, кедей, нашар қайыршылар
Түспек боп бұлар келді арашаға.

Сот тұрып жұрт алдында айтты үкім.
«Патшаға қарсы болған бұзық үшін
Өлтіру жазасына бұйырамын
Дарға халық алдында тез асылсын!»

Жөнелді полициялар тұтқынды айдап,
Дары тұр қыр басында қойған сайлап.
Ашулы жұмыскерлер келе жатыр
Босатар Мұстапаны жолын ойлап.

Түтіккен қабақтары қаны қайнап,
Алысад полицейлер кейін айдап.
Ажалдың ала туы көтерілген
Мұстапа дар түбіне барды жайлап.

Дөңіне Левадияның мұнар орнап,
Патша отыр жауыздығын өзі қолдап.
Қызығын өлген жанның көреміз деп
Патшаның баласы отыр күліп-ойнап.

Мұстапа шақыр-шұқыр тісін қайрап,
Кеудесін жалаңаштап көзі жайнап,
Арқанға бас сұғардың нақ алдында
Сөйледі көпшілікке қатты айқайлап.

- Жолдастар! Мен күштімен көп егестім,
Жеңем деп тар тұрмыста төбелестім.
Арзының қасиетіне шыдай алмай,
Мінеки ақырында торға түстім.

Жолдастар! Алдарында мен өлемін,
Қорлыққа басымды имей жөнелемін.
Мен өлгенмен артымда миллион тірі
Кегімді солар алар деп, мен сенемін.

Қош достар, жауларыңнан жасқанбаңдар,
Жете алмайд бостандыққа жасқанғандар.
Қанын іш, қанаушының қапысын тап,
Шылбырды босатпаңдар, бос қалмаңдар.

Сол кезде мойынға кеп түсті тұзақ,
Адамның тұра алмады жүзі шыдап.

Айқай..... шу... қарғыс айтып зұлымдарға
Төбелеспен тарады жұрт кейін шұбап.

Балықшылар бастықтан шықты безіп,
Кетеміз деп жиылды дүние кезіп.
Жазықсыз жаза тартқан Мұстапаның
Құнын алмай халі жоқ тұрар төзіп.

Патшаның жас баласы тұрды елеңдеп,
Дарға асқан жазалыны көремін деп.
Күлімдеп өз-өзінен мәз болады
Құлдарға мен де жаза беремін деп.

Әкесі баласына күле қарап:
- Жауыңа жеткен күні болма олақ.
Жазала, жанын шығар соққыменен
Болмаса қолдан кетед дәулет пен бақ.

... Кіжініп жұмысшылар танысады
Ауыздық түспегенге басынады.
Егерде басшыларын дарға ассак
Бұзықтық су сепкендей басылады.

Мұстапа кеңірдектен асылғанда
Аузынан қанды көбік шашылғанда.
Тыпырлап аяқ, қолы тұрды ербеңдеп
Екі көз алақандай ашылғанда.

Ақ патша баласымен тұрды қарап,
Мұстапа жиырылады минут санап.
Қиналған жаны шықпай жас жігітті
Мазақтап күлкі етеді ол табалап.

XVI

Арзыға бұл уақиға емес мәлім,
Білмейді Мұстапаның асылғанын.
Жетем деп жан ұшырып келе жатыр
Тапсырмақ жалғыз ұлы Мүбәрәгін.

Арзы ару Қырым жаққа қашқан күні,
Бір әйел біліп қапты бұл сорлыны.
Ғұсманның жары қашты баланы алып
Дегенді түрік біліп, жолды торды.

Тұрар ма Әли бұзық енді шыдап,
Бұрканды бурадай боп қылмай тұрақ.
Мініп ап жел кемеге қуды Арзыны
Ниеті қолға түссе талқан қылмақ.

Аямай жел кемені екпіндетті
Ақ туын Түркияның желкілдетті.
Толқыннан басым болып Әли залым
Кемені дірілдетіп селкілдетті.

Аспанға теңіз қарғып тасынғанмен
Тұтқынды қорғап толқын шашылғанмен.
Заманы қаулап тұрған Әли жауыз
Қасқырдай қанды ауыз іздеген жем.

Асынып жалақтайды қанжар, қылыш,
Тайынар емес жаудан болса да ұрыс.
Қасында үш жолдасы бірге келед
Киініп шынжыр сауыт, болат құрыш.

Месқорға келіп қалды Арзы-дағы
Түсуге үміттеніп жақындады.
Соңынан қуғыншы да келіп жетті
Ашылған бұл сорлының қашан бағы? ..

Кемеге «тоқтандар!» деп әмір берді
Іздеген қашқынымыз сенде деді.
Жау жетіп қалғандығын білгеннен соң
Шыдамай Арзы бойы дірілдеді.

Жау жетті әлсіз жүрек соқты қатты,
Жау үні жан сезімін шымырлатты.
Қақтығып екі кеме бір-біріне
Теңселіп қабырғадан суға батты.

Секіріп бір кемеден бір кемеге
Құныққан қуғыншылар дөңгеледі.
Соқтығып сумаң қағып сұрқиялар
Топтанып келіп тұрды ашық жерге.

Арзыны алды сүйреп қуыстағы
Адамның оңай екен суыспағы.
Қолынан Мүбәрәкті жұлып алып
Әлидің кетті өртеніп шыбын жаны.

- Ия, қашқын, жүзі қара, шапшаңырақ,
Соңыма ер, Қырым саған болмас тұрақ.
Егер де қайсарланып тіл алмасаң
Төгілед қара қаның көрші шыдап!

Ия, қашқын! Құтылмассың енді бізден,
Кейін қайт, түрікке жүр – тілек сізден.
Егерде қарсылассаң безіреңдеп
Жалғаннан жан боларсың күдер үзген.

Ия, қашқын, аяғыңды бас тұл боларсың,
Кесіліп қос бұрымың күң боларсың.
Егерде осы арада сыр шығарсаң
Түтілген сабаудағы жүн боларсың.

Ия, қашқын, бұл арада сырды ашпа!
Түріктің абройын жерге баспа.
Жауына бас имеген түрікбіз біз
Жазаңды тарттырармын әзір саспа.

Жиылды матростар бұл айқайға
Аң-таң боп десті шулап жай ма, жай ма?
Кемеге кірген жауды алды орап
Басынасын кімді сен, басың қайда?

Арзы да бұдан кейін белең алып,
Қарады жауларына көзін салып.
Әли мен офицерге кезек қарап
Сұрады бір-екі ауыз сөз жалынып.

- Кеменің әміршісі офицері,
Ей, мырза, екі ауыз сөз берші – деді.
Түріктер содан кейін сойып жесін
Қозыдай көгендегі тұрған мені.

Қарады Әли сонда қабак түйіп,
Қораздай бар қайратын бойға жиып.
Мақтанып Арзыны ұстап алғанына
Көрінді «Әйбетерден» өзі биік.

Арзы ару бар киімін шешіп алып,
Денесін белдемшемен жаба салып.
Шағылып ақ денесі күміс суға
Отырды бір жар тасқа жүзіп барып.

Тарқатты тал жібектей қара шашын,
Ар көрді жауға июге ару басын.
Тұрса да өміріне қатер төніп,
Төкпеді қара көздің ыстық жасын.

Арзы отыр тұңғиықтан қарап күнге,
Кім білер күткен оны күн бе, түн бе?
Шолпандай жарқылдайды қара көзі
Кім бар деп ара түсер өміріме.

Әлидің қарап тұрып есі шықты
Дей берді: «Сөйле Арзы, сөйле, сөйле!

Арзының қолтығында Мүбәрәгі
Шырқырайт судан қорқып сәби жаны.
Жабысып анасының арқасына
Теңізге ыстық жасы тамшылады.

Жағада жүрген жандар көріп қалды
Жалаңаш жан, жас баланы көзі шалды.
Арзыны түрік алып кеткеніне
Ар көріп Қырым елі ызаланды.

Кенеттен кез боп қалған оқиғаға
Жиылып жар басына қатын-бала.
«Арзы – деп анау жартас үстіндегі!»
Шулады жиылған жұрт көре сала.

Қара тас сегіз қанат киіз үйдей,
Жартасқа Арзы келді дыбыс бермей.
Бір кезде тау көшіріп айқай салып
Сөйледі түйдек-түйдек қолын сермей.

- Уа, Қырым, асыл қоныс туған жерім,
Кіндік кесіп кірімді жуған жерім.
Адасқан жетім қызың келді қайтып
Ұмытпай туған жерін, туған елін.

Елімді, жерімді де іздеп келдім,
Түріктің тұтқыны да болып көрдім.
Жат жұртқа қапылыста пенде болып
Жете алмай самалыңа еңіредім.

Тұрмысың аман есен, «Әйбетерім»
Баурыңа тағы айналып келдім сенің.
Жатырқап қалған болсаң таны мені
Әйелі Мұстапаның Арзы едім.

Тұрсың ба аман-есен, Месқор қалам,
Жылаған келді міне Арзы балаң.
Балаңның кеудесінде шыбыны бар
Ғашығым Мұстапаны қайдан табам?

Мұстапа жаным қайда, сүйген жарым?!
Көрер ме аман-есен Мүбәрәгін!
Ұрлатып Ғұсман патша алдырса да
Әкелдім бөбегінді, алшы жаным!

Ғұсман да өзімсінді Мүбәрәкті
Бұл зорлық қабырғама тастай батты.
Балаңды өз қолыңа тапсырам деп
Баяғы сертпен Арзы саған тартты.

Мұстапа, көрінсеңші көзіме бір
Сені іздеп сорлы Арзы зарланып тұр.
Бірге өлсек арманым жоқ осы арада
Тіл қатпай сүйген жарым қай жақта жүр?

Жан сәулем, таянып тұр өлім маған
Алып тұр қылқындырып жау жағадан.
Түріктің топастарын келдім таптап
Сен үшін өлер болсам мен садаған.

Бауырымда жалғыз ұлың құлыншағың,
Бір көріп иіскеші тұлымшағың.
Алдына ұлы-қызы келер ертең
Жалғыздың жау ұрттаса ыстық қаның.

Әкеткен мені ұрлап Әли жауыз,
Артымнан қуып келіп тұр жалмауыз.
Ғұсманның қарғылаған төбеті ол
Мылтығын кезеніп тұр қанды ауыз!..

Дегенде гүрс етті мылтық күшті,
Теңізге Арзы сұлу ұшып түсті.
Шыр-р-р етті баурындағы жас бөбегі
Қара су қағып алып бір-ақ жұтты.

Су бетін алып кетті қанды көбік,
Оққа ұшып екі балғын қалды сөніп.
Күрсініп көк толқындар тулап жатты
Арзының жібек шашын кезек өріп.

Толқындар ашуланып тасып, тулап,
Жауызға қарғыс айтты улап-шулап.
Арнасын «Әйбетердің» солқылдатты
Аспанға суын шашып будақ-будақ.

Қарайып қара бұлт келді төніп,
Күн беті айғызданды нұры сөніп.
Тау-тасты найзағайы атқылады
Жер-көктің көкірегі күңіреніп.

Жазықсыз екі жұлдыз суға батты,
Жас бөбек су астында иек қақты.
Күңіrentіп Қырым қызы қайғы-зарын
Тау, тас, шың, аң, құс, орман шулап жатты.

Қырым – Орал – Кереку
1930 - 1931

Ғалым Малдыбаев, бәйбішесі Күлшәй
Нұрпейісова, інісі Жанғали, Қазақстан халық
жазушысы Дихан Әбілов зайыбымен 1932 ж.

1972 ж.

1975 ж.

Ақынның жанұясы, 1964 ж.

Есіл алқасы, 1955 ж.

ISBN 978-601-322-596-8

9

786013

225968